

**ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE**

ACTA ROMANICA

TOMUS I.

**BENEDEK NÁNDOR
MANZONI ÉS AZ OLASZ NYELV PROBLÉMÁJA**

**HUNGARIA
SZEGED
1964**

MANZONI ÉS AZ OLASZ NYELV PROBLÉMÁJA

I.

Hogy Manzoni fellépésének jelentőségét jobban megvilágíthassuk, röviden át kell tekintenünk az olasz nyelvi kérdés történeti fejlődését.

Az egységes olasz nemzeti nyelv kérdése nem újkeletű probléma, hiszen a nemzeti nyelv a nemzeti fejlődés történeti terméke. Az olasz nemzetté válás pedig általában már a feudalizmus keretei között, főleg annak utolsó szakaszában kezdődött meg, míg a teljes megvalósulás a kapitalizmus alatt ment végbe. Ennek a fejlődésnek az első csírái a városok voltak, amelyek különböző osztályokat, különböző foglalkozási ágakat foglaltak egybe a kereskedelem és a manufaktúrális ipar keretei között.

A feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet kora a reneszánsz. Ennek az átmeneti kornak az egymással szemben álló erőit Gramsci így jellemzi: „...erano in lotta due concezioni del mondo: una borghese-popolare, che si esprimeva nel volgare, e una aristocratico-feudale, che si esprimeva in latino e si richiamava all'antichità romana e... questa lotta caratterizza il Rinascimento e non già la serena creazione di una cultura trionfante.”¹ A reneszánsz alatt kezdenek kibontakozni a modern nemzetek körvonalai, és az új nemzeti kultúra egységes nemzeti nyelvet kíván mint közlési eszközt az új társadalom valamennyi tagja számára.

Nem kétséges, hogy az önálló nemzeti állam megléte gyorsítja a nemzeti nyelvnek, mint a nemzeti kultúra hordozójának a kifejlődését. De a sajátos nemzeti kultúra a területi tagoltság és az idegen elnyomás körülményei között is létrejöhét és vele együtt megjelenik az egységes nemzeti nyelv igénye is. A társadalom szükségleteinek kielégítésére nem alkalmas már tovább a kétnyelvű állapot: a helyi dialektusok sokfélesége és velük szemben egy holt irodalmi nyelv, a latin. A nemzetnek egységes nyelvre van szüksége és az nem lehet holt nyelv, hanem egy mindenki által beszélt és értett élő nyelv, amely képes fejlődésében követni és kielégíteni az egyre növekvő igényeket.

A középkori felfogás szerint (*Philosophia est ancilla Theologiae*) a tudományok művelése szinte kizárólag a klérust illette. Ekkor jelenik meg azonban a színen a középkor szellemóriása, Dante Alighieri, „il primo laico che nell'Europa cristiana assurge a dominare tutta la cultura del tempo.”² és Dante nemcsak átfogni tudta kora teljes kultúráját, hanem azt vulgáris nyelv-

¹ Antonio Gramsci: *Il Risorgimento*, Einaudi, 1955, 21. l.

² Bruno Migliorini: *Storia della Lingua Italiana*, Firenze, 1961. 179. l.

ven, művészi fokon ki is tudta fejezni. Dante volt az első olasz, akiben az egységes nyelv iránti igény olyan intenzitással jelentkezett, hogy elméleti munkát is írt erről a kérdésről. Dante szerepét az olasz nemzeti fejlődésben nagyon találóan jellemzi Engels: „A feudális középkor befejezését, a modern kapitalista korszak hajnalát hatalmas alak jelzi: az olasz Dante, aki a középkor utolsó és egyben az újkor első költője volt.”³

Amint látjuk tehát, Dante a határkö szerepét töltötte be az új és régi között, a haladó és a maradi között. Történelmi és emberi nagysága pedig éppen abban áll, hogy helyesen tudott választani, bátran és félreérthetetlenül az új, a fejlődő erő oldalára tudott állni: az arisztokratikus latinnal szemben a nép nyelvét választotta. Erre utalnak a *Convivio* I. könyvének befejező szavai is: „Questo sarà luce nuova, sole nuova, lo quale surgerà là dove l'usato tramonterà, e darà lume a coloro che sono in tenebre e in oscuritate per lo usato sole che a loro non luce.”⁴

Dante hitvallása a népi nyelvű irodalom mellett, az egységes, élő irodalmi nyelv megteremtésének szükségessége mellett a *De Vulgari Eloquentia*, amelyben — többek között — ezt írja: „Itaque adepti quod querebamus, dicimus illustre, cardinale, aulicum et curiale vulgare in Latio, quod omnis latie civitatis est et nullius esse videtur, et quo municipalia vulgaria omnia Latinorum mensurantur et ponderantur et comparantur”⁵, azaz olyan vulgáris nyelvről beszél, amely valamennyi városé egyszerre, de ugyanakkor egyiknek sem zárólagos tulajdona, és amely mértékül szolgál az összes többi vulgáris nyelv számára. Danténak ezeket a szavait azonban nem értelmezték egységesen és nem tudták eldönteni, hogy a „vulgare” szón mit kell pontosan érteni. Ezt azért is volt nehéz eldönteni, mert Dante maga 14 nagy vulgáris olasz nyelvről tesz említést, amelyekben belül természetesen még száz és száz kisebb variáns volt. A baj az volt, hogy egyesek a Dante által említett „illustre vulgare”-t reális valóságnak vélték és nem vették észre, hogy a *De Vulgari Eloquentia*-ban tulajdonképpen két dologról van szó: az egyik a *valóságos* nyelvi helyzet elemzése (a 14 dialektus stb.), a másik pedig egy egységes irodalmi nyelv *absztrakciója*. És minthogy Dante a *De Vulgari Eloquentia* I, 12-ben az összes itáliai nyelvjárások közül az elsőseget a szicíliainak adja („...nam videtur sicilianum vulgare sibi famam pre aliis asciscere, eo quod quicquid poetantur Itali sicilianum vocantur...”), egyes kutatók arra a következtetésre jutottak, hogy Dante az olasz irodalmi nyelvet a szicíliai nyelvjárásból akarta lezármasztatni.⁶

Egyébként Dante maga sem követte a *De Vulgari Eloquentia*-ban kifejtett elméletét sem stilisztikai, sem nyelvi szempontból. Az ott kifejtett stilisztikai elvek alapján ugyanis a *Divina Commedia*t „in stile mezzano” kellett volna megírni. Az igazság azonban az, hogy a *Divina Commedia* valamennyi stílus jegyeit magán viseli. Ennek oka nem csupán az, hogy más hangulatú a Pokol és teljesen más hangulatú a Paradicsom leírása, hanem az is, hogy minden egyes éneken belül a jellemzések, leírások, történetek olyan változatos gaz-

³ Marx—Engels: A kommunista kiáltvány, Engels: Az olasz olvasóhoz, Budapest, 1949, 27. l.

⁴ Dante Alighieri: *Il Convivio*, I. 13.

⁵ Dante Alighieri: *De Vulgari Eloquentia*, lib. 1. cap. XVI.

⁶ Ugo Foscolo: *Saggi di letteratura italiana*, Ed. Naz. vol. XI, 45. l.

dagságával találkozunk, hogy azok nem szoríthatók be a Dante által meghatározott három alapsémába.⁷

Ha pedig nyelvi szempontból vizsgáljuk meg a *Divina Commediát*, akkor azt találjuk, hogy néhány latinizmustól, gallicizmustól és egyéb tájjellegű kifejezéstől eltekintve alapjában véve firenzei dialektusban van írva, tehát a dantei remekmű nyelve nem egy dialektusok felett álló valami „illustre vulgare”.

Dante tehát nem gyakorlati útmutatásokat akart adni a *De Vulgari Eloquentiában* az egységes olasz irodalmi nyelv létrehozására vonatkozóan, hanem csupán elméletileg, absztrakt módon fejtegette a problémát. Művének jelentősége nem annyira nyelvi nézeteiben rejlik, mint inkább abban, hogy az adott történelmi helyzet tökéletes kifejezője: a nemzeti egység vágyát irodalmi módon fogalmazta meg.⁸

Gyakorlati irodalmi tevékenységével pedig Dante szinte egyértelműen meghatározta az olasz irodalmi nyelv létrehozásának irányvonalát. Dante személyes tekintélye mellett azonban a konkrét történelmi körülmények is segítették a firenzei nyelvjárás primátusának a kialakulását. Már a Duecento második felében Firenze mint erős gazdasági és kereskedelmi bázis jelenik meg a többi városállam között. A tökekoncentráció következtében megkezdődik az iparosítás, a manufaktúra. Ezekkel a jegyekkel tehát Firenze a Trecentóban a gazdaságilag és társadalmilag legfejlettebb társadalom képét mutatta. A gazdaságilag és társadalmilag legfejlettebb társadalom nyelvének pedig minden korban irányadó szerepe volt.

A Dante által megjelölt utat az olasz és világirodalom olyan kiválóságai is elfogadták, mint Petrarca és Boccaccio. Petrarca szerelmi lírájában nem ösztönösen lépett a firenzei nyelv útjára, hanem tudatosan meggondolt választás alapján.⁹ Petrarca nem forradalmi újító a nyelv területén. Nagyobb mértékben engedi érvényesülni a latin tradíciókat, mint Dante, és éppen ezért az olasz irodalmi nyelv humanisztikus irányú fejlődése Petrarcával veszi kezdetét.

Boccaccio életművében pedig a költői vulgáris nyelv mellett megjelenik a mesteri módon kezelt prózai vulgáris nyelv. „Il Boccaccio del Decamerone è il terzo grande puntello sul quale la lingua letteraria italiana si afferma definitivamente atta a tutte le esigenze, e il modello dantesco si completa.”¹⁰

Így azután e három világviszonylatban is élvonalbeli író tekintélye, valamint Firenze politikai, gazdasági és kulturális fejlettsége a firenzei dialektust az irodalmi nyelv rangjára emelte.

A Trecento végén azonban és a Quattrocento első felében egy új irány válik uralkodóvá: a humanizmus. A meggazdagodott burzsoázia ugyanis elszakad a népi tömegektől és arisztokratikus életmódot kezd felvenni. Ennek az arisztokratizálódásnak a vetülete kulturális téren a klasszikusokhoz való visszafordulás, a humanizmus. A klasszikus auktorok feltárása, magyarázása mellett divattá lett azok utánzása is.

⁷ Giacomo Devoto: *Profilo di Storia linguistica italiana*, 212. l. (in appendice al volume: Lanfranco Caretti: *Avviamento allo studio della letteratura italiana*, Firenze, 1953.)

⁸ Kardos Tibor: *Dante összes művei*, Utószó, Budapest, 1962. 984. l.

⁹ Giacomo Devoto: *Profilo...* id. kiad. 215. l.

¹⁰ Giacomo Devoto: *Profilo...* id. kiad. 220. l.

Ennek az új irányzatnak a győzelme visszavetette a vulgáris olasz nyelv fejlődését. A humanizmus első időszakában háttérbe szorult a latinnal szemben és csak másodrendű funkciók betöltésére alkalmazták. Az irodalomban előforduló „fennkölt” gondolatok kifejezésére nem tartották alkalmasnak. Aki „elegánsan” akart írni, az csak latinul írhatott.

Mindazonáltal a vulgáris nyelv nem szűnt meg létezni, sőt a gyakorlati életben egyre nagyobb tért hódított. S mint ilyen „nem-irodalmi” nyelv szabadabban fejlődhetett, mert kiszabadult a trecentói normák béklyóiból.

Amíg a Quattrocento első felében a latin volt az elismert irodalmi nyelv, addig a század második felében ismét fellendül a vulgáris nyelv és olyan költők és írók szólalnak meg, akik egyformán használják mindkét nyelvet: Poliziano, Sannazzaro és Bembo. Ugyanakkor élénk vitákat folytatnak a humanisták a vulgáris nyelvről. És végül óriási lökést adott a vulgáris nyelv fejlődésének a könyvnyomtatás feltalálása. Az első három év alatt (1470—73) három kiadást ér meg Dante Commediája, Petrarca Canzonieréje és Boccaccio Decameronja. E művek nyomtatásban való megjelenésének normatív hatása több nemzedékre kiterjedően meghatározta a nyelv fejlődésének irányát: „... nelle due generazioni seguenti, fin verso la metà de seculo XVI, vedremo che la stampa ha portato un contributo decisivo a una maggiore stabilità e uniformità della lingua.”¹¹

Mint hogy a vulgáris nyelv léte megfellebbezhetetlen tény volt, rájöttek, hogy teljesen hiábavaló dolog harcolni ellene, inkább annak a helyes használatát kellene megállapítani. Így azután a vulgáris nyelv *elleni* harcot váltották a vulgáris nyelvről folytatott viták. „Il volgare è una realtà contro la quale non val la pena di combattere, ma solo di discutere...”¹²

A vulgáris nyelv propagálásában említésre méltó esemény volt az 1441-ben Firenzében megrendezett „Certame Coronario”, amelyet a S. Maria del Fiore székesegyházban tartottak Piero de' Medici elnöklete alatt. Az irodalmi verseny nevének az volt a magyarázata, hogy a versenyzőknek jutalmul egy ezüstkoszorút tűztek ki. A feladat az volt, hogy az igaz barátságról kellett vulgáris nyelven értekezniök. Az ezüstkoszorú elnyerésére méltónak ugyan egyik versenyzőt sem tartották és így az a székesegyház tulajdona maradt, de a verseny maga mégis óriási mértékben előmozdította az olasz nyelv tekintélyét.

Az olasz nyelvről folytatott viták középpontjában az a kérdés állott, hogy a későbbi korokban is Dante és a Trecento írói által követett nyelvhasználatot kell-e példaképpül tekinteni, vagy pedig a mindenkori élő, aktuális nyelvhasználatot. Mindkét irányzat ragyogó irodalmi nevekkel büszkélkedhetett, így azután a vitát tekintélyi alapon sem lehetett eldönteni.

A tulajdonképpeni „vitaindító” mű Pietro Bembo: *Prose della volgar lingua* c. írása volt (1525), amelyben párbeszédes formában fejti ki a vulgáris nyelv eredetét és azt a nézetét, hogy a vulgáris nyelvet az irodalomban is előnyben kell részesíteni a latinnal szemben. Megállapítja továbbá, hogy irodalmi nyelvnek a *firenzei* nyelvjárást kell tekinteni, de nem az aktuális használatot, hanem a Dante, Petrarca, Boccaccio által követett „klasszikus” nyelvet.

¹¹ Bruno Migliorini: *Storia della lingua italiana*, Firenze, 1961, 251. l.

¹² Giacomo Devoto: *Profilo...* id. kiad. 231. l.

Baldassare Castiglione viszont *Il Cortegiano* c. művében (1528) egy időtől és helytől meg nem határozott nyelvet részesít előnyben, de *élő* nyelvet, azaz olyat, amelyet a korabeli művelt emberek használnak és azt sem tartja hibának, ha ebben a nyelvben közhasználatú francia és spanyol szólások is előfordulnak.

Így azután a további vitázók is két csoportot alkottak, aszerint, hogy a Castiglione által igényelt „független” olasz nyelvet, vagy pedig — többnyire a trecentói példákra támaszkodó — toszkánt pártolták-e.

A vitázók közül első helyen említjük meg a feledésbe merült De Vulgari Eloquentia első olasz fordítóját és kiadóját, Trissinót, aki *Il Castellano* (1529) c. munkájában élesen hangsúlyozta az általánosan olasz nyelv elsőbbségét a toszkánnal szemben. Ugyancsak hasonló nézeteket találhatunk az *Epistola delle lettere nuovamente aggiunte alla lingua italiana* (1523) c. tanulmányában is. Hasonlóképpen, az olasz irodalmi nyelv eklektikus módon való létrehozása mellett szállnak síkra Vincenzo Calmeta, Girolamo Muzio és Mario Equicola is. Vincenzo Calmeta: *Della vulgar poesia* c. műve elveszett. Állásfoglalását Bembo: *Prose...* c. munkájából ismerjük. Girolamo Muzio: *Baglie in diffesa dell'italica lingua* (1582) c. munkájában a címhez illő harcos szellemben támadja a firenzei nyelvjárás primátusát. Mario Equicola: *De natura de amore* c. műve néhány helyén az eklektikus „parlar cortigiano”-t ajánlja a „parlar fiorentino” helyett.

A toszkán nyelv pártján viszont Martelli, Varchi és Giambullari voltak a legkiemelkedőbb nevek. Lodovico Martelli: *Risposta alla lettera del Trissino delle lettere nuovamente aggiunte alla lingua volgar fiorentina* (1525) c. munkájában olyan erősen pártolja a firenzei nyelvjárást, hogy — mivel Dante a *De Vulgari Eloquentiában* nem beszél a firenzei dialektus elsőbbségéről — egyszerűen kétségbe vonja a mű eredetiségét és a fordító Trissino hamisításának tartja. Benedetto Varchi: *L'Ercolano* (1570) c. munkájában foglalkozik a nyelv kérdésével. Ő is hamisítványnak tartja a *De Vulgari Eloquentiát*. Amellett, hogy bálványozza a firenzei dialektust, először nála jelenik meg az a gondolat, hogy a vulgáris nyelv nem „elrontott” latin, hanem minőségileg új nyelv.

Pierfrancesco Giambullari: *Gello, ovvero origine della lingua fiorentina* (1546) c. könyvében azt a különös felfogást vallja, hogy a firenzei nyelvjárás az etruszkon keresztül az arameus nyelvből származik.

Időközben arra is történtek kísérletek, hogy a firenzei vulgáris nyelvet nyelvtani szabályokba foglalják. Az első ilyen kísérlet az a kis nyelvtan, amely 1495-ben a Medici könyvtár állományába tartozott és amelyet éppen ezért „Regole laurenziane” néven szoktak említeni, noha a hivatalos címe: *Regole della lingua fiorentina, vagy Regula lingue florentine*. Sajnos, az eredeti elveszett, csak egy minden valószínűség szerint Bembo által készített másolat maradt fenn róla a Vatikáni Könyvtárban. A nyelvtan szerzője ismeretlen, de sok jel mutat arra, hogy valószínűleg Leon Battista Alberti állította össze, aki a „Certame Coronario” egyik kezdeményezője is volt.¹³

A második ilyen munka Giambullari: *Della lingua che si parla e scrive in Firenze* (1552) c. könyve volt, amely az első — mai értelemben vett — nyelvtankönyv a firenzei dialektusról. Ugyancsak ebben az időszakban lát-

¹³ Bruno Migliorini: *Storia della lingua italiana*, Firenze, 1961, 267. 1.

nak napvilágot az első lexikográfiai összeállítások is: Luigi Pulci „Vocabolista”-jában több száz latinizmust gyűjtött össze, de megjelenik az első olasz–latin szótár is Nicodemo Tranchedino összeállításában.

Leonardo da Vinci: Trattato della pittura c. munkájában igyekszik a festészeti technikai fogalmakat új szavakkal kifejezni. Galileo Galilei műveiben pedig megszületik a teljesen érett, tudományos olasz próza, amely jó alapul szolgált a felvilágosodás korában bekövetkező lendületes fejlődésnek. Galilei első olasz nyelven írott műve, a La Bilancetta 1568-ban jelent meg, de előadásait Padovában továbbra is latin nyelven tartotta. 1612-ben azonban végképp áttért az olasz nyelv használatára (Discorso intorno alle cose che stanno in su l'acqua) és így 15 évvel megelőzte Descartes-ot, akit Discours de la méthode c. munkájával (1637) a francia tudományos próza megteremtőjének szoktak tartani.¹⁴

A XVII. században a nyelv problémája hivatalos jelleget ölt. Nem egyes vitázó felek állnak egymással szemben többé, hanem megalakul a Crusca (1582) és 1612-ben megjelenteti szótárát. Ez a szótár azt a jogot vindikálja magának, hogy csak az a helyes, amit a szótár tartalmaz, minden hibás, ami azon kívül van. A szótár elsősorban a firenzei írók által használt szavakat tartalmazta és csak nagyon kevés más vidékről való író szókincsét vette fel, akik azonban szintén firenzei nyelvjárásban írtak. Ezt a szótárt azután alapjában nem változtatták soha, legfeljebb lényegtelen bővítéseket eszközöltek benne esetenként. Így azután az élet fejlődése, a „si volet usus” mellett a szótár elmaradott, túlhaladott lett. Mégis a szótár hosszú időn át hivatalos mértékül szolgált, mert az állami egység hiányában legalább „elméletben” képviselte a nemzeti egység felé való törekvést.

Időközben a felvilágosodás eszméi is elterjednek Itáliában. Mind a természet-, mind a társadalomtudományok előretörése a lexikális bázis bővítését, új tudományos terminológia létrehozását tette szükségessé. A nyelvi kérdés átlépi az irodalom és a filológia határait: a természettudományok művelői, technikusok, jogászok, filozófusok, közgazdászok stb. központi problémájává lesz az élő, az új szükségleteket kielégítő modern nyelv kialakításának a kérdése.

A Cruscának merev, dogmatikus álláspontja azonban nemhogy elősegítette volna a fejlődést, hanem gátolta. Ez azután erős visszahatást váltott ki. Éles hangon bírálja az akadémiát Bartoli,¹⁵ és még hevesebb támadást indít Cesarotti,¹⁶ aki körül szinte fél évszázadon keresztül irányadó iskola alakult ki. Cesarotti alap gondolata az volt, hogy a nyelv él, mert beszélők, élők használják, tehát a nyelv alapja a használat. A jó nyelv nem lehet egyetlen vidék kiváltsága, még Firenzéé sem, hanem el kell terjednie mindenütt.

1808-ban az Accademia di Scienze, Lettere ed Arti Milánóban pályázatot hirdetett meg az olasz, különösen pedig a toszkán nyelv akkori állapotáról, hanyatlásáról, hanyatlásának okairól és a további hanyatlás meggátlásának módjaitól. Erre a pályázatra küldte be művét Antonio Cesari,¹⁷ amelyet

¹⁴ Giacomo Devoto: Profilo... id. kiad. 250. 1.

¹⁵ Daniello Bartoli: Il Torto e il Diritto del Non si può, 1655.

¹⁶ Melchiorre Cesarotti: Sopra la lingua italiana, 1785, amelyet kibővítve 1800-ban nyomtak újra Saggio sulla filosofia delle lingue címmel.

¹⁷ Antonio Cesari: Dissertazione sopra lo stato presente della lingua italiana 1808.

az akadémia elfogadott és jutalomban részesített. Ezzel Cesari hivatalos tekintélyé lett. Alapeszméje az volt, hogy Dante százada volt maga a tökéletesség, minden későbbi eltérés csak romlás, dekadencia.

Cesari akadémiai tekintélye ellen Monti lázad fel: elsősorban.¹⁸ Erősen vitatja a toszkániak és trecentisták primátusát, szinte nevetségessé teszi Cesarit. Monti a „Proposta”-ban betűrendi sorban végigmegy a Crusca szótár szavain és megjegyzéseket, bírálatokat fűz hozzájuk. A „Proposta”-hoz van csatolva Giulio Perticarinak (Monti vejének) két tanulmánya is: „Degli scrittori del Trecento e de'loro imitatori” és „Dell'amor patrio di Dante”. Perticari még túlment Monti álláspontján is. Nyíltan kimondja ugyanis, hogy nemcsak minden vidék és minden idők íróit kell követni, tehát nem csupán az írók által használt nyelvet, hanem a népi nyelvhasználatot is.

A nyelvi vitában találunk olyan álláspontot is, amely, mindkét irányzat túlzásaival szembeáll. Ilyen nézeteket képviselt Francesco Torti, aki igen reálisan látja a helyzetet: „La natura ci ha fatti contemporanei dei nostri contemporanei e non degli antichi”.¹⁹ Miért akarunk hát akkor kortársainkhoz három—négy száz évvel ezelőtt használt nyelven beszélni?

Mi sem természetesebb, mint az, hogy a XIX. században a nemzeti egység létrejöttével a nyelvi egység kérdése is eléri a forrponot: nem lehetett a kérdést már továbbra elodáztatni, az egységes nemzeti államnak egységes nemzeti nyelvre volt szüksége.

Ekkor fejtette ki nyelvi nézeteit a XIX. század legnagyobb írói tekintélye: Alessandro Manzoni.

II.

Manzoni számára a nyelv problémája először mint gyakorlati követelmény jelentkezik a *Promessi Sposi* írása közben.

A költői nyelv, amely általában nem annyira a reális valóságból merített tárgyakat dolgoz fel, tradicionálisabb és konvencionálisabb jellegű, jobban meg tudott felelni saját műfaja követelményeinek. Erre példa maga Manzoni is. Költeményeiben nyoma sincs, hogy küszködött volna a nyelvvel. Leopardi is azt írja Giordanihoz írott egyik levelében, hogy versek fordításánál egyáltalán nem gyötrődik annyit a nyelvvel, amennyit a prózai művek fordításánál kell „izzadnia”: „Io certo quando traduco versi, facilmente riesco (facendo anche quanto posso per conservare all'espressioni la forza che hanno nel testo) a dare alla traduzione un'aria d'originale, e a velare lo studio; ma traducendo in prosa, per ottenere questo, sudo infinitamente più, e alla fine probabilmente non l'ottengo.”²⁰

Tehát a költői nyelv előnyösebb helyzetével szemben a prózai nyelvnek, amely közös mindenki számára, amelynek a familiáris, mindennapi életből vett tárgyakhoz kell igazodnia, rugalmas és hajlékony nyelvnek kell lennie, alkalmazkodnia kell a korhoz és az élő, teljes nyelvhez, hogy képes le-

¹⁸ Vincenzo Monti: *Proposta di alcune correzioni e aggiunte al vocabolario della Crusca* 1817—24.

¹⁹ Francesco Torti: *Antipurismo*, 1829, §. 9.

²⁰ *Epistolario di Giacomo Leopardi a cura di Francesco Moroncini*, Firenze 1934, vol. I. 86. l.

gyen a mindennapi beszéd visszaadására. Amit Manzoni előtt írtak prózában, az túlnyomó részben tudományos, történeti jellegű munka volt. Regényírásra, Foscolót kivéve, senki sem tett kísérletet. Manzoni tehát teljesen magára volt hagyatva ebben a munkában, nem volt mintakép, amelyet követhetett volna. Új prózai irodalmi nyelvet kellett teremtenie. Ettől a gyakorlati követelménytől sarkallva kezd el foglalkozni a nyelv problémájával és hamarosan feltárul előtte a kérdés elméleti oldala, társadalmi és politikai jelentősége. Egységes, szervesen összefüggő nyelvészeti munkát nem írt Manzoni, hanem kisebb-nagyobb időközökben alkalmasszerűen fejtette ki nézeteit. Alább soroljuk fel Manzoniak azokat az írásait, amelyekben a legélesebben körvonalazott formában jelennek meg nyelvi nézetei.

Del romanzo storico (1845)

Lettere sulla lingua italiana a Giacinto Corena (1845)

Dell'unità della lingua e dei mezzi di diffonderla (Relazione al ministro della Pubblica Istruzione) (1868)

Lettera a Ruggiero Bonghi sul De Vulgari Eloquio di Dante (1868)

Lettera intorno al Vocabolario in risposta a Giuseppe Tigri (1868)

Appendice alla Relazione dell'unità della lingua ecc. (1869)

Lettera al marchese Alfonso di Casanova (1871)

E művek alapján igyekszünk összefoglalni Manzoni nyelvi nézeteit.²¹

Manzoni szerint azért voltak sikertelenek az olasz nyelv problémáját megoldani szándékozó kísérletek és elméletek, mert nem látták világosan általában véve a nyelv lényegét. Rengeteget írtak arról, hogy van-e közös olasz nyelv, ha nincs, hol keletkezzék, hogyan alakuljon, mi legyen a neve stb. Őt évszázadon keresztül vitáztak arról, hogy *milyen* legyen az olasz nyelv, anélkül azonban, hogy előbb tisztázták volna, hogy *mi* a nyelv egyáltalán! Tehát csupán a kérdés történeti oldalával foglalkoztak és ebből az egyoldallúságból sok zavar keletkezett. Ha tehát nem akarjuk a zavart fokozni és avatott kézzel akarunk a problémához nyúlni, akkor a történeti oldala mellett a *logikai* oldalával is foglalkozni kell és fel kell tenni a kérdést: mi a nyelv logikai fogalma?

Manzoni így felel a kérdésre „...una quantità di vocaboli adeguata agli usi d'una società effettiva e interna”.²²

Ez pedig nem más, mint világos felismerése annak, hogy a nyelv társadalmi jelenség. Ha elemezzük Manzoni gondolatát, azt látjuk, hogy a nyelv olyan szókészlet, amely egy valóságos, élő társadalom szükségleteit szolgálja. Tehát a nyelv együtt él, fejlődik a társadalommal, alkalmazkodik annak szükségleteihez. Ebből kiindulva Manzoni a „holt” nyelveket nem tartja egyáltalán nyelveknek, minthogy leglényegesebb elemük, a társadalom szolgálata hiányzik. Ha egy nyelvet nem beszélnek többé és csak az írott művekben és a szótárakban maradt fenn, akkor nem szaporodik tovább szókincse és képtelen az élet által produkált új jelenségek megnevezésére. Így alkalmatlanná válik a társadalmi használatra. Ezért van az, hogy a latin nyelv is holt nyelv

²¹ Manzoniak ezeket az írásait egybegyűjtve megtalálhatjuk a következő műben: A. Manzoni: Prose minori, lettere inedite e sparse, pensieri e sentenze, con note di Alfonso Bertoldi, seconda ediz. Firenze, Sansoni, 1923. (A továbbiakban mindig erre a kiadásra fogunk hivatkozni.)

²² Lettera al Carena, id. kiadás 236. l.

lett, azaz tulajdonképpen megszűnt nyelv lenni. „... è rimasta e rimane morta, che è appunto dire non più lingua; cioè per non esserci una società effettiva e intera che l'adoperi a tutti gli usi della vita.”²³

Manzoni tételéből az is következik, hogy az irodalmi nyelvet, a csupán és kizárólagosan csakis az írók által használt nyelvet sem lehet a nyelv általános fogalmával azonosítani. „La formula »lingua scritta« non è che un vero abuso di parole, che enuncia e propaga un concetto non metaforico, ma falso.”²⁴ Mégpedig azért tartja Manzoni az „írói nyelv” fogalmát hamis fogalomnak, mert a szókincset csupán az írók által felhasznált szókészletre redukálja, nem öleli fel a teljes szókincset, nem azonos a *nyelvvél*. Mégha az összes írók minden írását összegyűjtenénk is, akkor se kapnánk meg a teljes nyelvet, mert nem írtak mindenről, csak olyan dolgokról, amelyek a témájukhoz tartoztak. De mégha feltennénk is, hogy mindenről írtak, akkor is a következő nehéz kérdéssel találjuk szemben magunkat: az írók közül csak *egyeseket* kell-e figyelembe venni, vagy pedig *mindegyiket*? Az irodalom sokszáz éves története azt mutatja, hogy csak egyesek emelkednek ki, a „klasszikusok”. De milyen alapon döntjük el, hogy kik a klasszikusok? Az igazság az, hogy a klasszikusok éppen azért lettek klasszikusok, mert ők alkalmazkodtak legjobban az élő (=a nép által beszélt) nyelvhez. A nyelv fejlődik, új szavak, új kifejezések jönnek létre. Ezek nagy többsége spontán vetődik fel, csak igen kis százalékban alkotják az írók az új szavakat. Tehát tulajdonképpen nem az írók alakítják a nyelvet, nem ők diktálják a nyelvnek a törvényeket, hanem éppen fordítva: ők követik a nyelv alakulását, ők fogadják el és alkalmazzák műveik megírásában a nyelv törvényeit. Nem az írók kölcsönöznek tekintélyt a nyelvi törvényeknek, hanem ők azok, akik mindenkinél jobban tisztelik a nyelv törvényeit. Az élő nyelv azonban fejlődik, változik. Éppen ezért a ma élő író számára más nyelvi törvények lesznek az irányadók, mint a néhány évszázaddal ezelőtti írók számára. A nyelvnek erre az örökös változására már Horatius is rámutatott:

Multa renascentur quae iam cecidere, cadentque

Quae nunc sunt in honore vocabula, si volet usus.²⁵

A nyelv tehát a mindenkori társadalom összes szükségletének megfelelő mindenkori „adekvát” szókészlet. Ez azt jelenti, hogy a nyelvnek két alapvető sajátossága van: *élet* és *teljesség*. Az élet azt jelenti, hogy a nyelv élő, az élő társadalommal együtt fejlődik, változik, alkalmazkodik annak szükségleteihez. Szükség szerint új szavakat, új kifejezéseket hoz létre, az idejét múlt dolgok, jelenségek neveit pedig elejti. A teljesség viszont azt jelenti; hogy az *egész* társadalom *minden* szükségletének igényét ki tudja elégíteni, tehát nem csak bizonyos osztályok *irodalmi* szükségletét! A nem teljes nyelv önellentmondás. „Una lingua è un tutto, o non è.”²⁶

Hogyan lehetséges az, hogy egyes nyelvekből kétségtelenül hiányoznak bizonyos szavak, amelyeknek az equivalensei más nyelvekben megvannak? Úgy, hogy annak a népnek az életében nincsenek meg maguk a dolgok, a

²³ Lettera al Carena, id. kiadás 246. l.

²⁴ Lettera al Carena, i. kiadás 246—47. l. Tévedések elkerülése végett szükségesnek tartjuk megjegyezni, hogy Manzoni a „lingua scritta” kifejezésen nem az írott nyelvet, hanem az írók által használt irodalmi nyelvet értette.

²⁵ Horatius, De arte poetica, 70—71.

²⁶ Lettera al Carena, id. kiadás, 234. l.

dolgok fogalmai sem. Ezért nincs módjuk beszélni róla. Fejletlen, primitív törzsek szókincse igen gyér, de az ő életük és szükségletük szempontjából *teljes*. A nyelvet nem egy abszolút szókészlet jelenti (pl. 10 ezer szón felül nyelv, azon alul nem), hanem egy olyan relatív mennyiségű szókészlet, amely adekvát módon megfelel a társadalom szükségleteinek, annak a sok-nak, vagy annak a kevésnek kifejezésére, amiről az adott társadalomnak beszélnie kell.

A nyelvben újításokat mindenkinek van joga végrehajtani, akinek új gondolata van, amelyet a régi módon már nem lehet kifejezni.

Miért Dantét, Petrarcat, Boccacciót tekintjük az olasz nyelv „atyjának”? Mert műveikben a nép nyelvét használták, a néptől vett szavakat és kifejezéseket olyan hűen alkalmazták alkotásaikban, ahogyan azok abban az időben közhasználatban voltak. A „volgare” kifejezésnek pontosan ez az értelme: úgy írni, hogy *mindenki* megértse, nem úgy mint a tudósok egymás közti szaknyelvét.

Hogy egy szó tisztaságát, helyességét megítélhessük, ahhoz egyetlen kritériumra van szükségünk: *a nép által való használatra*. Ez az egyetlen és teljesen szuverén kritérium: „...quell’Uso che è detto l’arbitro, il maestro, il padrone, fino il tiranno delle lingue.”²⁷ Az írói nyelvet csak annyiban lehet irányadónak tekinteni, amennyiben tökéletes képviselője, megtestesítője az „uso popolare”-nak. De ebben az esetben meg minek másodkézből venni, nem egyszerűbb mindjárt közvetlenül a népnyelvből?

Miután így tisztáztuk, hogy mit értett Manzoni a nyelv logikai fogalmán és láttuk, hogy mit tartott a legfőbb kritériumnak, meg kell vizsgálni azt a kérdést, hogy Manzoni véleménye szerint van-e a nyelv e logikai fogalmának megfelelő nyelv Itáliában, s ha nem volna, milyen eszközökkel lehetne azt létrehozni. Más szavakkal megfogalmazva: van-e nyelvi egység Itáliában, vagy ha nincs, hogyan lehetne elérni, hogy legyen?

Kétségtelenül létezik egy olasz nyelv, de az nem olyan, hogy azon az Alpoktól Szicíliáig minden olasz megértethetné magát. Azaz minden vidéknek megvan a maga dialektusa, sajátos nyelvi kifejezési formája. Manzoni ebben a kérdésben nehéz megérteni. Nem fogadja el azt az álláspontot, hogy *nyelv* az, ami egész Itália számára közös, az egyes regionális eltérések pedig ennek dialektusai. A következő érveléssel igyekszik a nyelv-dialektus problémát cáfolni: Tegyük fel — mondja Manzoni —, hogy a dialektusok máról holnapra megszűnnének és csak az a szókészlet maradna meg, ami egész Itália számára közös. Akkor talán megértenék egymást a nápolyiak, genovaiak, piemontiak, szicíliaiak? Nemcsak hogy ők nem értenék meg egymást, de még egy családon, egy gazdaságon belül is mennyi baj volna! Hány fogalom, a mindennapi élet hány aprósága maradna név nélkül. Úgy alakulna a helyzet, mint a szemináriumban a papnövéndékek között, akik — minthogy kizárólag csak latinul akartak beszélni —, amikor a gyertya koppantóját akarták egymástól elkérni, csak mutogatni tudtak és azt mondták: „da mihi quod facit ita!”²⁸

Tehát egy ilyen értelemben vett olasz nyelv teljességgel alkalmatlan volna az emberek között gondolatközlés lebonyolítására, mert még a leghétközna-

²⁷ Lettera intorno al Vocabolario, id. kiadás 287. 1.

²⁸ Lettera al Carena, id. kiadás 235. 1.

píbb dolgok, a legegyszerűbb házi eszközök kifejezésére sem lenne alkalmas. Igaz, hogy van egy nagy közös alap. Kétségtelen azonban, hogy ez az alap nem elégséges ahhoz, hogy igazi nyelvet alkosson.

Ugyanezt a gondolatot veti fel Manzoni az „Appendice” egy másik helyén is,²⁹ amikor arról ír, hogy milyen nehézségekkel kell megküzdenie annak az írónak, aki egy félig igaz, félig kitalált történet megírására vállalkozik és azt igazi, élő nyelven akarja megírni. Ha ugyanis ki akar szabadulni a saját dialektusából és el akarja kerülni a latinizmusokat és azon a nyelven akar írni, amit ma olasz nyelvnek neveznek, nem tudja, hogy hová forduljon, hol van összegyűjtve az a bizonyos mai olasz nyelv, hogyha el akarja kerülni a barbarizmusokat és nem akar írásművében kisebbnek látszani annál, amekkora volna, ha saját nyelvjárásában írhatna.

E sorokat Manzoni nyilvánvalóan saját magára értette. Bizonyítja ezt Casanovához intézett levele: „In uno scritto pubblicato, o almeno stampato nel 1869, ne ho già fatto un cenno, sotto il velo, poco denso, di una supposta terza persona”.³⁰

Ez a probléma fel sem merülhetett volna, ha létezett volna egy igazán közös nyelv, vagy legalábbis össze lett volna gyűjtve megfelelő szótárakban. Hiszen valóban a tények bizonyították, hogy nem volt nyelvi egység, a dialektális sajátosságok túlsúlyban voltak a közös alappal szemben, és még hozzá nem is csak a népi nyelvhasználatban, hanem az irodalomban is, ami még döntőbb bizonyíték. A közismert tényeken kívül (hogy Goldoni velencei tájszólásban, Porta milánói tájszólásban írt stb. stb.) itt állnak bizonyítékul a szinte tömegével megjelent tájszótárak, Boerio velencei, Cherubini milánói, Pasqualino szicíliai, Porru szárd, Ferrari bolognai, Morri romagnai szótára stb. Ezek szinte igazolni látszanak Manzoni: mi lett volna, ha mindez megszűnt volna és csak a „közös” nyelv maradt volna?

A következő probléma Manzóninál az, hogy mit csináljon az az író, aki mindenki számára érthető nyelven akar írni. Ha a saját tájszólásában akar írni akkor csak kevesen értik meg. Ha ellenben a „közös” nyelvre akarja korlátozni művét, akkór minden 100 szó közül 70-nek a helyét üresen hagyhatja, mert a „közös” nyelv kb. csak ennyi az egészhez viszonyítva. Manzoni maga adja meg a választ: a múltban már mutattak erre példát nem kisebb tekintélyek, mint Goldoni és Alfieri, akik elmentek Firenzébe *nyelvet tanulni!*

Ugyanis csak ez az egyetlen kivezető út van, hogy az egyik nyelvjárást kell közössé tenni. A többi dialektusnak ehhez kell igazodnia, át kell venniök azt, ami a saját szókincsükben nincs meg és el kell vetniök a saját szókincsükből azt, ami a mintául választott dialektusban nincs meg. Ezen az úton végre lehetne hajtani a nyelvi egységesítést, és olyan irodalom jöhetne létre, mint Franciaországban.

Van-e azonban olyan nyelvjárás, amit a többi fölébe lehetne helyezni, amely valóban közössé válhatna az egész ország számára? Melyek azok a legfőbb kritériumok, amelyekkel egy ilyen nyelvjárásnak rendelkeznie kell? Manzoni két ilyen kritériumot különböztet meg: 1. a történelmi tekintélyt és 2. a nyelvi alkalmasságot. Mindkét szempontból a firenzei dialektus látszik a legmegfelelőbbnek. Történelmi tekintélye és elsőbbsége minden más

²⁹ Appendice alla Relazione, id. kiadás 335. l.

³⁰ Lettera al Casanova, id. kiadás 345. l.

dialektussal szemben elvitathatatlan. Már az olasz nyelv megjelenésének idején az irodalmi súlypont a szicíliai udvarból áttevődik Firenzébe. Dante, Petrarca, Boccaccio neve behozhatatlan előnyt jelent a firenzei nyelvjárás számára. Nyelvileg is a firenzei dialektus a legalkalmasabb, mert a firenzei nyelvjárásban majdnem mindazt meg lehet nevezni, ami a többi dialektusban megvan, tehát majdnem annyi saját szava van, ahány más nyelvjárásbeli szót. ki kell szorítania.

Ezek után világos a végkövetkeztetés: az olasz nyelvi egység megteremtésének az útja nem más, mint a firenzei nyelvjárás elterjesztése és uralkodóvá tétele.

Manzoni elmélete tehát rövid összefoglalásban így hangzik: a nyelvnek ahhoz, hogy valóban nyelv legyen, élőnek és egésznek kell lennie. Minthogy ez azonban az írónál nincs meg, az élő nyelvhasználatához kell fordulni, a használat az egyetlen, abszolút kritérium. Itáliában azonban nem egyféle, hanem nagyon sokféle használat áll fenn, szinte minden provinciának megvan a maga sajátos használata. Ezeket úgy lehet egységesíteni, hogy közülük a legjobbat ki kell választani és el kell terjesztetni egész Itáliában. A legmegfelelőbb ilyen nyelvhasználatnak látszik a firenzei. Tehát a firenzei nyelvet kell elterjesztetni és uralkodóvá tenni.

III.

Manzoninak ezt az elméletét már a maga korában is különbözőképpen értékelték és a mai napig is vitatják. Megkíséreljük tehát, hogy a Manzoni elmélete körül kialakult kritikai irodalom szövevényében valamennyire rendet teremtsünk, a különböző véleményeket rendszerezzük, az egyes tételeket értékeljük.

Kétségtelenül az a legnagyobb érdeme Manzoninak, hogy felismerte: *a nyelv társadalmi jelenség*. Dantetól kezdve Manzoniig hol kisebb, hol nagyobb intenzitással, de állandóan vita tárgyát képezte a nyelvi kérdés, ehhez a felismeréshez azonban nem tudtak eljutni. Manzoni világosan meglátta a nyelv társadalmi-funkcionális szerepét, de kizárólag csak a szókincs érdekelte. A nyelvtan szerepével, a nyelvtani szerkezetekkel nem törődött.

A teljesség követelményének a felállításával pedig Manzoni tulajdonképpen annak a marxista tételnek az előhírnöke, hogy *a nyelvnek nincs osztályjellege*. Természetesen Manzoni ilyen világosan nem mondja ki, nem is mondhatta ki a maga korában, de tételéből világosan következik. A nyelv nem csupán az irodalomhoz értő kiváltságos osztályok érdekeit szolgálja, hanem feladata az egész társadalom minden fajta szükségletének (tehát a társadalom valamennyi osztálya, valamennyi rétege szükségleteinek) a szolgálata. Ez nem más jelent, mint azt, hogy a nyelvnek nincsenek osztályhatárai.

A szókincs teljességére vonatkozó követelménnyel kapcsolatban azt kell megjegyeznünk, hogy ez csak a különböző társadalmi osztályok és rétegek szükségleteinek *egyenlő* kielégítése szempontjából értendő és ennyiben Manzoninak teljesen igaza is van. De nem szabad ezt összetéveszteni a szókincs abszolút értelemben vett teljességének a fogalmával, mert ennek elérésére a nyelv állandóan csak *törekszik*, de a teljesség, mint olyan, valójában nincs meg. A nyelv állandó fejlődésben van, állandóan kiegészül, de teljesnek nem

mondható, mert ez a kiegészülési folyamat végtelen, mint ahogy az emberi megismerés folyamata maga is végtelen. Éppen ez az állandó kiegészülés, a teljesség felé való törekvés a nyelv fejlődésének a motorja. A nyelvtani szerkezet az, amely teljesen megfelel az emberi gondolkodás szükségleteinek, a szókészlet azonban csak állandóan törekszik a teljességre, de azt soha el nem éri.

Manzoninak ezt a két tételét, hogy a nyelv társadalmi jelenség és hogy a nyelvnek teljesnek kell lennie, már a maga korában is osztatlanul pozitív módon értékelték a kortársai, noha ezeknek a megállapításoknak igazi jelentőségét, a nyelvtudományt gazdagító, haladó jellegét csak a modern, marxista nyelvtudomány mérlegén lehet valójában lemérni. Manzoni egyéb nézetei azonban, amelyek a nyelvhasználatra, mint kritériumra, továbbá a fiorenzoi nyelvjárássra és általában a nyelvjárássokra vonatkoznak, már nem találhatók egyöntetű értékelésre és részben még a mai napig is tartó vitákat váltottak ki.

Az élő nyelvhasználat ellen, mint kritérium ellen, valamint a firenzei dialektus primátusa ellen Benedetto Croce is szót emelt.³¹

Meg kell jegyeznünk, hogy Croce — amint az Esztétikájából kitűnik — azon a meglehetősen szélsőséges idealista állásponton van, amely szerint a nyelv nem objektíve létező jelrendszer, hanem a beszéd folyamán a beszélő állandóan „teremti” a nyelvet. Tehát Croce kritikáját Manzoni ellen nemcsak úgy kell értékelnünk, mint Manzoni egyes konkrét tételeinek bírálatát, hanem úgy is, mint a nyelvről szóló idealista elmélet általános harcát a nyelv objektív felfogása ellen.

Mi lehetett az oka Manzoni téves elméletének („falsa teoria”) — kezdi fejtegetéseit mindjárt ezzel az éles kérdéssel Croce. A továbbiakban kifejti, hogy Manzoni elméletének lényegét két alapelem képezi: a beszélt nyelv („la lingua realmente parlata”) és Firenze. Első pillantásra úgy látszik, hogy Manzoninak igaza van, mert valóban akkor használjuk a legkifejezőbben, a legteljesebben a nyelvet, amikor úgy beszélünk, hogy csak magára a beszédünk tartalmára gondolunk és nem a szavakra. Ellenkező esetben nyelvünk meszterkeltté válik. És az is igaz, hogy Firenze az olasz irodalom bölcsője és dicső fejlődésének színhelye. Ezért tehát a két kiinduló pont helyesen van megválasztva.

Csak hogy az első tétel nem egyéb tautológiánál — folytatja Croce. A jó beszéd = a jó beszéd, a helyes nyelvhasználat az, ami a nyelvhasználatot követi.³² Ezzel tulajdonképpen semmit sem mond Manzoni — állítja Croce. Ezzel a megállapítással kapcsolatban azonban meg kell jegyeznünk, hogy gyökerei Croce idealizmusába nyúlnak vissza. Az azonosság elvének ilyen merev kezelése ugyanis az idealista filozófia egyik legalapvetőbb vonása: $A = A$, a fa = a fa. Ezzel valóban nem lehet sokra menni. Csak hogy ilyen abszolút azonosság a valóságban csak ritkán fordul elő. A dolgok a valóságban legtöbbször dialektikus formában, azaz saját ellentéteikkel összefonódva fordulnak elő. Tehát az azonos össze van fonódva a különbözővel, az egyedi az általánossal stb. Ezért, ha ismerjük az ítéletek szerkezetének marxista dia-

³¹ Benedetto Croce: Alessandro Manzoni, cap. IV. „Il Manzoni e la questione della lingua”, Bari, 1946.

³² Benedetto Croce: id. mű 85. l.

lektikáját, akkor tudjuk, hogy még az ilyen látszólag tautológikus ítéletek sem fejeznek ki soha teljes azonosságot.³³ A fa = fa ítéletben azt fejezzük ki, hogy az egyes, egyedi fa, amelyről ítéletünket alkotjuk, a fa fajhoz tartozik. Ugyanígy Manzoni is, amikor a használatot teszi meg a legfőbb nyelvi kritériumnak, akkor tulajdonképpen azt mondja, hogy az egyéni nyelvhasználatnak igazodnia kell a már meglevő, élő nyelvhasználathoz. Tehát az író tudatában megjelenő sokféle lehetőség közül azt kell kiválasztani és felhasználni, amelyik megegyezik a nyelvet beszélő társadalom általános használatával. Ennyiben Manzoni teljeseen igaza van és tétele nem nevezhető tautológikusnak. Az már más kérdés azonban — és ez semmiben sem csökkenti Manzoni logikus gondolatmenetének az értékét —, hogy Olaszországban nem volt olyan egységes nyelvi „közhasználat”, amelyet mérceként lehetett volna alkalmazni. Ezért javasolja azután Manzoni ilyen mérceként a firenzei nyelvhasználatot.

Jobban fején találja a szöveget Giulio Augusto Levi ellenvetése. Ő ugyanis azt mondja, hogy ha Manzoni elve teljesen helyes volna (azaz csak az élő használat volna a döntő), akkor egy nyelvben mindig minden helyes volna, semmit sem lehetne soha hibáztatni, hiszen a rossz használat is élő használat. „Se il principio fosse interamente vero, non avremmo nessun criterio per giudicare dei guasti che si vanno facendo in certi tempi nelle lingue; come avviene ora, che la prepotenza di un altro uso, così forte da poter soggiogare e cambiare in parte quello della lingua parlata, dico l'uso dei giornali, va guastando la nostra e le altre lingue colte.”³⁴

Ez nagyon találó megjegyzés és elég ha a magyar újságírói nyelv vagy politikai zsargon nyelvi helytelenségeire gondolunk.

Azt, hogy önmagában a használat még nem elég, hanem a jó használat a fontos, Manzoni is érezte és ezért állította előtérbe mint követendő példaképet a firenzei nyelvhasználatot.

Ezzel azután el is érkeztünk Manzoni elméletének talán a legvitatottabb kérdéséhez: miért éppen a firenzei nyelvhasználatot tartja Manzoni a jó nyelvhasználatnak, a mintaképnek, és miért nem valami mást?

Giuseppe Rovani³⁵ furcsának találja, hogy azalatt, amíg az olasz irodalomtudósok körében egyre növekszik azoknak a tábora, akik a közös olasz nyelvet Itália minden részéből akarják összegyűjteni, addig Manzoni a maga tekintélyével azokat a *keveseket* kezdi bátorítani, akik azt gondolják, hogy az olasz nyelv egyedül csak Firenzében létezik. Rovani ezt azzal igyekszik megmagyarázni, hogy Manzoni erre szubjektív oka volt. Ugyanis a Promessi Sposi második kiadását a firenzei nyelvhasználat szerint dolgozta át. Minthogy pedig egész Itália helyeselte ezt az átalakítást, Manzoni nem tehetett egyebet, mint amit tett és ezek után már nem állíthatta, hogy az egységes olasz nyelvet egész Itália minden részéből kellene összegyűjteni.

Rovani ez az okoskodása azonban korántsem fogható fel a probléma megoldásának, mert a döntő kérdést csupán odébb tolja egy lépéssel: miért éppen a firenzei nyelvhasználat szerint dolgozta át regényét Manzoni és miért

³³ M. N. Alekszejev: O dialekticeszkov prirogye szuszgvenija (Voproszi filozofii, 1956. II. sz. 49—61.)

³⁴ G. A. Levi: Dall'Alfieri a noi, Firenze, 1935. 141. l.

³⁵ Racconti della scapigliatura (1860—1910) a cura di Ezio Colombo e Carlo Linati, Milano, A. XX. p. 87. G. Rovani: Manzoni e la lingua.

nem valami más szerint? Ha tehát Rovani logikai kisiklásából visszatérünk a helyes vágányra, akkor nem úgy fog állni a probléma előttünk, hogy Manzoni azért állította elénk követendő példaképp a firenzei nyelvhasználatot, mert aszerint dolgozta át előzőleg regényét és így nem akart önmagával ellentmondásba keveredni, hanem a kérdés megoldása éppen fordítottja lesz Rovani felfogásának: Manzoni azért dolgozta át éppen a firenzei nyelvhasználat szerint a regényét, mert már akkor is azt tartotta a követendő példának.

Egyébként Manzoni a gyakorlati előnyei miatt és irodalmi tekintélye miatt választotta mintaképül a firenzeit, de *elméletileg* bármely más élő és teljes olasz nyelvjárás alkalmas lett volna erre a szerepre. D'Ovidio közlése³⁶ szerint Ascolinak, aki a leghevesebben ellenezte Manzoni nézeteit,³⁷ az író így válaszolt: „Ha Ascoli nem akarja a firenzeit, vegyük akár a bergamoit, csak valami élő és teljes nyelvhez tartsuk magunkat”.

Fiatal korában Manzoni egyáltalán nem gondolt még a firenzeire, a francia nyelvet érezte a legtökéletesebb kifejezési eszközhöz. Luigi Tosi tanúsága szerint Manzoni az „Osservazioni sulla morale cattolica” írásával kapcsolatban ingadozott, hogy ne francia nyelven írja-e meg. A mű írása közben pedig franciául gondolkodott és olaszul írt.³⁸

Amikor pedig Róma lett Olaszország fővárosa, Manzoni végleg lemond a firenzei nyelv primátusáról. 1862. október 5-én Giorginihoz írott levelében azt fejtegeti, hogy a főváros elkerülhetetlenül befolyásolja a nemzeti nyelv alakulását, ez már így következik a dolgok természetéből. Nem valószínű, hogy e tekintetben Itália kivételt képezzen. „...sarebbe un caso unico che il capo della nazione fosse in un luogo e la sua lingua in un altro.”

Amint látjuk tehát Manzoni elméletében mint logikai láncszem akármeilyik élő és teljes nyelvjárás megfelelő lett volna. Az már más kérdés, hogy gyakorlati előnyei miatt éppen a firenzeire esett a választása.

Nincsen tehát igaza Crocenak, aki *logikai* követelménynek tekinti Manzoni elméletében a firenzei nyelvjárás mintaképpé való emelését és azt mondja ezzel kapcsolatban, hogy ez teljesen önkényes és abszurd dolog, mert a firenzei nyelvjárás sem egységes és állandó, a 90%-os törvény pedig nem törvény. De ezzel a megállapítással még nem is éri be Croce, hanem a „Lettera intorno al Vocabolario”-ból idézve gúnyos hangú megjegyzést tesz: ha ugyanis azt a szalagot, amelynek segítségével a gyermekek járnak tanulnak, Firenzében „falde”-nak, Sienában „dande”-nak, Pisában „lacci”-nak, Arezzóban „caide”-nak, Luccában „cigne”-nek nevezik, az *emberi ész és logika elleni vétek nem mindenütt „falde”-nak nevezni!*³⁹

Bármennyire szellemes is Croce megjegyzése, azonban célt tévesztett. Itt ugyanis nem erről van szó, Manzoni egyáltalán nem ezt mondja. Manzoni nem logikai szempontból választja a firenzei nyelvjárást, hanem gyakorlati szempontból. Azt is nyíltan elárulja, hogy mi ez a gyakorlati szempont: egyedül csak a firenzei nyelvhasználatban látja biztosítva az egységet. Ha az egész

³⁶ Francesco d'Ovidio: Le correzioni ai Promessi Sposi e la questione della lingua, Napoli, 1895, cap. III.

³⁷ Isaia Graziadio Ascoli: Proemio all'Archivio Glottologico, 1873.

³⁸ Carteggio di A. Manzoni, Parte prima, p. 542.

³⁹ B. Croce: Alessandro Manzoni, Bari, 1946, Cap IV: Il Manzoni e la questione della lingua.

toszkán nyelvhasználatot vennénk alapul, lehetetlen volna az eligazodás, mert a toszkánain belül is igen nagyok az eltérések. Ezt a tényt azzal a példával igyekeznek megvilágítani, hogy leírja, aránylag milyen könnyű volna egy firenzei szótár összeállítása, ha az összeállítással firenzeieket bíznának meg: „... li fo sedere intorno a un tavolone, e dico loro: »Fate un opera buona, mettete insieme un vocabolario fiorentino«”.

Ne hanno il mezzo? E quale?

Eh, per amor del cielo! il mezzo più pronto, più naturale, più esperimentato, quello di cui si servono quando parlano.”⁴⁰

Ha ellenben toszkánokat bíznának meg azzal, hogy állítsák össze a toszkán nyelv szótárát, nagy viták keletkeznének és a munka lehetetlenné válna. Hiszen az egyes toszkán városok lakói csak a saját városuk nyelvét ismerik a maga teljességében és nem ismerik épp oly tökéletesen más toszkán városok nyelvét is. „Qual ragione c'è infatti per supporre che gli abitanti di ciascheduna città di Toscana conoscano le locuzioni speciali dell'altra città?”⁴¹

Ez tehát az a gyakorlati cél, amely Manzont a firenzei nyelv oldalára állítja. Természetesen mint íróra, okvetlenül hatással volt Manzoni a Firenzének az olasz irodalomban és a történelemben vitt kimagasló szerepe, egy szóval a város történelmi és kulturális tekintélye is. Ezért írta azt, hogy „... io sono in quella scomunicata, derisa, compatita opinione, che la lingua italiana è in Firenze, come la lingua latina era in Roma, come la francese è in Parigi.”⁴²

Már azokból a melléknevekből is, amelyeket saját nézetének jelzőiként sorakoztat fel Manzoni, látható, hogy kortársai nem értettek egyet a nézetével, sőt erősen támadták azt. Sajnos, az az igazság, hogy Manzoni mindkét példát illetően tévedett, sem Párizsra, sem Rómára való hivatkozása nem helytálló. Párizs ugyanis mindig a többé-kevésbé egységes Franciaország fővárosa volt, míg Itália szét volt darabolva. Firenzének a Trecentoban vitt szerepe egyáltalán nem hasonlítható össze a XIX. századi Itáliában betöltött szerepével. Az antik Róma is csak egy bizonyos korban, az „aranykorban” vitt vezető szerepet az irodalomban (a nem római írók Rómába mentek nyelvet tanulni), de ugyanakkor nem szabad megfeledkezni a lényeges többség nyelvéről, a vulgáris latinról. Tehát ami az élő közhasználatot illeti, nem a szűkkörű római elit-nyelv, hanem a vulgáris latin volt többségben!

Giuseppe Agostini igen reális alapon, pontosan a Manzoni által felállított teljesség követelményének alapján indít támadást.⁴³ Hogyan volna „teljes” a firenzei nyelv, azaz hogyan volna lehetséges, hogy Firenzében mindarról is beszélnek, ami magában Firenzében nincs meg? Elsősorban a Toscanán kívüli területek mezőgazdasági szavaira, a Toscanában ismeretlen mesterségek szaknyelvére stb. gondol Agostini. Nemo dat, quod non habet. Ha egyszer Firenze nem rendelkezik a szükséges szóval, akkor nem lehet azt a firenzei nyelvből venni, ez világos. Maga Manzoni is látta azonban ezt a nehézséget és igyekezett is megfelelni a várható kérdésekre. „L'intento di chi adopra una

⁴⁰ Lettera intorno al Vocabolario, id. kiadás 286. l.

⁴¹ Lettera intorno al Vocabolario, id. kiadás 288. l.

⁴² Lettera al Carena, id. kiadás 233. l.

⁴³ G. Agostini: La dottrina manzoniana sul criterio della lingua e i tratti principali dei Promessi Sposi dell'edizione comparata con una raccolta d'altri scrittori moderni, Trevi, 1884. cap. III.

lingua è d'esprimere tutti i concetti che, in un argomento qualunque, gli paiano venire opportuni. Il primo e più diretto mezzo a ciò è senza dubbio l'attenersi strettamente all'Uso. Ma dove questo manca, e quando, per conseguenza, è cosa ragionevole il cercare un mezzo altrove, chi vorrà negare, nel caso nostro, che tra tutti i luoghi da dove si possa prenderlo, lingue morte, lingue straniere, vocaboli disusati della lingua medesima, vocaboli di qualunque altro idioma della medesima nazione, che, a capo di lista, ... siano da mettere gl'idiomi toscani ..."⁴⁴

Ezzel a megállapításával tehát Manzoni nyitva hagyta a „vészkijáratot”, és a firenzei nyelv primátusának tekintetében nem azt a szélsőséges, merev álláspontot képviseli, amit általában neki tulajdonítanak. Ezek szerint ugyanis a firenzei nyelvhasználat csak az *alapot* képezi, amely azonban bárhonnan kiegészíthető a szükséglet szerint.

Agostini még azt a kérdést is felveti, hogy ha el is fogadjuk a firenzei nyelvhasználatot, vajon melyik társadalmi réteg beszédéből kell kiindulni. A „dotti” nyilván nem egyenlő az egész néppel, Manzoni pedig a nép által beszélt nyelvet keresi. A nép maga viszont nagyon sok dologról nem beszél, minthogy sok dolgot nem is ismer. Manzoni erre a kérdésre is megfelel, mégpedig azzal, hogy a firenzei nyelven belüli zsargonokat és a néprétegek szerinti eltéréseket nem tartja megkülönböztető értékűeknek. „Le frasi: Lingua di Mercato Vecchio, e Lingua di Camaldoli non vogliono dir altro che una somma, e una piccola somma, di differenze speciali dal parlar comune di Firenze; e tanto sono lontane queste differenze dal costituire una lingua, che, se i mercatini e gli abitanti di Camaldoli non avessero altro che quello per dire ciò che gli occorre di dire, non avrebbero il mezzo di discorrere, nè con gli altri fiorentini, nè tra di loro. Ciò che li fa essere uomini parlanti, come dice Omero, è il fiorentino di Firenze, è quel sacrosanto Uso, nel quale incasstrano poi quelle loro varietà.”⁴⁵

Manzoni ezzel az érvelésével ismét az ösztönös materializmus helyes útján jár. Igen világosan látja, hogy az „osztály-dialektusok”, zsargonok nem alkalmasak arra, hogy az emberek érintkezésének eszközéül szolgáljanak az egész társadalom számára, tehát nem tekinthetők önálló nyelveknek, hanem a közös nyelven alapuló, csupán igen szűk társadalmi rétegek sajátos használatára kialakult variánsoknak. Igen helyesen látta tehát Manzoni, hogy nem lehet a nyelv függőleges tagozódási rétegeit nyelveknek tekinteni, csupán a meglévő közös nyelv árnyalatainak, amelyek a nyelv alapvető minősége szempontjából nem játszanak döntő szerepet. Amit Manzoni ösztönösen érzett meg, azt a modern marxista nyelvtudomány úgy fogalmazza meg, hogy az „osztály-dialektusok” és zsargonok először is azért nem tekinthetők nyelveknek mert nincs saját alapvető szókincsük és nyelvtani szerkezetük, másodszor pedig csak az illető osztály szűk körének szükségleteit elégítik ki és egyáltalán nem alkalmasak az egész társadalomban a közlés eszköze szerepének betöltésére. Láthatjuk tehát, hogy Manzoni — főleg, ha a második

⁴⁴ Lettera intorno al Vocabolario, id. kiad. 293—94. l.

⁴⁵ Lettera intorno al Vocabolario, id. kiad. 292—93. l. (A „Mercato Vecchio” és a „Camaldoli” Firenze legrégebb kerületei voltak, amelyeket az egyszerű nép lakott és minkét kerületnek megvolt a maga jellegzetes argója. Manzoni arra akarja felhívni figyelmünket, hogy egyazon társadalmi réteg nyelvén belül, tehát még a népnyelven belül is többféle árnyalat létezik.)

kritérium szemszögéből nézzük fejtegetéseit — teljesen helyes következtetésekre jutott.

Igen bonyolult és mindmáig nehezen tisztázható kérdést bolygat meg Manzoni a nyelv és dialektus problémáját illetően. Manzoni ugyanis azon a nézeten van, hogy az itáliai nyelvjárások nem dialektusok, hanem önálló nyelvek: „... per chiamar la cosa col suo nome, sono molte *lingue*: la lingua di Torino, quella di Genova, quella di Milano, quella di Firenze, quella di Venezia, con un eccetera pur troppo lungo.” Majd elképzelve ellenfelei megrökönyödését, így folytatja: „*Lingue?* mi par di sentirli esclamare: *lingue co-deste?*”⁴⁶

A közoktatásügyi miniszterhez írott jelentésében is vitázik Manzoni ellenfeleivel. Ellenfelei ugyanis azt állították, hogy Itália számára egy *nyelvet* kell keresni, a firenzei pedig nem egyéb, mint csak egy dialektus: „... ciò che si vuole per l'Italia è una lingua; e il linguaggio di Firenze non è che un dialetto.” Manzoni azonban erre az ellenvetésre így felel: „Questa antitesi non è altro che un cozzo di parole male intese, e che, in questo caso, non corrispondono ad alcun fatto reale.

Ci possono esserre bensì, e ci sono, de'dialetti, nel senso di parlare che si trovino in opposizione e in concorrenza con una lingua.”⁴⁷

Gelmetti is ugyanerről az oldalról támadja Manzoni.⁴⁸ Szerinte ugyanis elfogadható a firenzei nyelvjárás elsőbbsége az egyes itáliai dialektusokkal szemben, de nem az egész nyelvvel szemben. Ugyanis tudnak az olaszok egy olyan, grammatikailag helyes nyelvet használni, amelyen általában megértik egymást. Ebben a kérdésben egyébként Manzoni ellentétbe kerül önmagával, illetve az általa felállított „teljesség” követelményével. Világos ugyanis, ha a nyelvet teljesnek, egésznek tekintjük, akkor az egyes dialektusok nem tekinthetők nyelveknek, hiszen nem képesek kielégíteni az egész nemzet gondolkodásának szükségleteit. Így Firenze sem fejezheti ki a „civiltà italiana” teljességét. Ez csak akkor lehetne így, ha Firenze mindig aktívan követte volna az olasz élet változásait. Azonban a történelem tanúsága szerint ez nem mindig volt így.

Hiszen azok az újabb jelenségek, amelyek Itália egyéb részein jöttek létre, onnan vették elnevezésüket is, ahol keletkeztek. „Chi trova la cosa, le appone il nome” — jegyzi meg igen találóan Tommaseo.⁴⁹

Igen érdekes módon igyekszik érvelni Manzoni ellen a nyelv és dialektus kérdésében Pietro Fanfani. Annak illusztrálására, hogy az olasz nyelvjárások között nem olyan nagy a különbség, hogy ettől még ne lehetne azokat egységes nyelvnek tekinteni, 1870-ben kiadta Paolina c. novelláját, amelyről azt állította, hogy „in lingua Fiorentina Italiana” van írva és mellékelte hozzá néhány nyelvjárásbeli fordítást. Az előszóban nyíltan hirdeti, hogy ezzel Manzoni ellen akar érvelni és azt akarja kimutatni, hogy a nyelvjárási fordí-

⁴⁶ Lettera al Carena, id. kiad. 234. l. (Az idézet első részében a „lingue” szót én emeltem ki.)

⁴⁷ Dell'unità della lingua e dei mezzi di diffonderla. Id. kiad. 265. l.

⁴⁸ L. Gelmetti: La quistione della Lingua Italiana dopo la relazione di Alessandro Manzoni, Milano, 1868. cap. II.

⁴⁹ N. Tommaseo: Nuova proposta di correzioni e giunte al Dizionario italiano, Venezia, 1841.

tásokban nincsenek olyan nagyfokú eltérések, hogy ezek miatt az olasz nyelvet ne lehetne egységes nyelvnek tekinteni.

Ez idáig rendben is volna. Csakhogy egy évvel a Paolina többnyelvű megjelenése után Rigutini professzor felkérte Fanfanit, hogy működjék közre egy az élő, a beszélt olasz nyelvet tartalmazó szótár összeállításában. Fanfani a válaszában örömét fejezte ki, mert véleménye szerint a szótárt összeállítani annyi, mint „... far cosa utile alla diffusione ed alla *unificazione* della lingua italiana...”⁵⁰ Abban ugyan igaza volt Fanfaninak, hogy a nyelvjárások nem tekinthetők külön nyelveknek. De vajon miért kell az olasz nyelvet egységesíteni, ha már egységes, ahogyan egy évvel előbb maga Fanfani állította?

Mindez azt mutatja, hogy Manzoni ellenfelei ösztönösen érezték, hogy a nagy író a nyelv-dialektus kérdésében téved, azonban sem Manzoni döntő módon cáfolni, sem a saját álláspontjukat kellően igazolni nem tudták (amint erre Fanfani esete a legkirívóbb példa) és így az egész kérdést meglehetősen összezavarták. A probléma elvi tisztázásához szükséges eszközökkel és módszerekkel az akkori nyelvtudomány még nem rendelkezett és így az akkori viták nem is vezethettek eredményre. A nyelv-dialektus problémájának elméleti tisztázására csak a marxista alapon álló nyelvtudomány létrejöttével nyílt meg a lehetőség, mert az utóbbi az egyes nyelvi jelenségek vizsgálatánál a nyelvi strukturális oldal mellett figyelembe veszi a társadalmi-történeti tényezőket is.

Vizsgáljuk meg tehát kissé részletesebben a nyelv és dialektusnak még a mai napig sem egészen megnyugtató módon tisztázott problémáját, mielőtt Manzoni idevonatkozó tételét értékelnénk.

A kérdés aktualitása ma sem csökkent, hiszen az olasz nyelv dialektális szempontból ma is nemcsak az egyik legtagoltabb európai nyelv, hanem a dialektális eltérések amplitudoja is talán az olaszban a legnagyobb, hiszen egészen a megérthetetlenség fokáig terjednek. Legyen szabad erre nézve egy irodalmi példát idéznem. Renata Viganò: *L' Agnese va a morire* c. regényében a második világháború partizánharcairól ír. A regény egyik jelenetében arról van szó, hogy Olaszország déli részéből származó partizánok térnek be Agneshez szállást és ételt kérni. És az olasz asszony az olasz partizánt képtelen megérteni. „Era uno dei ragazzi della »caserma«, Francesco il pugliese. L' Agnese non capiva niente, non s'era mai intesa con quel dialetto denso, cantante, incomprensibile quanto una lingua straniera. Egli indicò il pane sulla tavola, stese la mano. Questa era una mossa internazionale e l' Agnese capì.”⁵¹

A nyelv és dialektus megkülönböztetésére főleg laikusok, tehát nem nyelvész szakemberek, leggyakrabban a kölcsönös megértés kritériumát szokták alkalmazni: ha a beszélők — bár beszédükben eltérések mutatkoznak — megértik egymást, akkor azonos nyelvet, illetve ugyanannak a nyelvnek két dialektusát beszélnek, ha pedig nem értik meg egymást, akkor két különböző nyelvet beszélnek.

Ez a kritérium nem veszi figyelembe sem a nyelv társadalmi-történeti tényezőit, sem a nyelvi-strukturális oldalát, csupán a funkcionális oldal mérlegeli.

⁵⁰ Idézi Giuseppe Agostini: *La teoria manzoniana sul criterio della lingua...* c. munkájában, 29. l.

⁵¹ Renata Viganò: *L' Agnese va a morire*, 311. l.

Természetesen ennek a kritériumnak az alkalmazása igen relatív dolog, mert ki tudná pontosan megmondani, hogy hol van az érthetőség határa. A teljes megértés és a teljes meg-nem-értés között minden fokozat lehetséges.⁵² Nehezíti a helyzetet az is, hogy vannak különböző nyelven beszélők, akik jól megértik egymást (pl. oroszok és ukránok) és vannak ugyanazon a nyelven beszélők, akik nem értik meg egymást (pl. szicíliai és piemonti olaszok vagy az előbb idézett regényrészlet szereplői). Ezenkívül a megértés nem csupán kizárólag a nyelvi elemektől függ, hanem komoly tényezőként játszik közre a beszélő egyedek intelligenciája, műveltsége, élettapasztalata, rátermettsége stb.

Van azonban ennek a kritériumnak egy belső logikai hibája is. Ugyanis egyedül, önmagában, más kritériumok nélkül alkalmazva zsákutcába vezet. Ha pl. két eltéréssel beszélő ember jól megérti egymást, akkor a fenti kritérium alkalmazásával csupán annyit állapíthatunk meg, hogy nem két különböző nyelven beszélnek. De ennél többet nem! Hogy melyikük beszéli a közös nemzeti nyelvet, melyikük a dialektust, azt nem lehet megállapítani. Sőt az is lehetséges, hogy mind a ketten két különböző, de egymás számára érthető dialektust beszélnek és egyikük sem beszéli a közös nemzeti nyelvet. De végső fokon még az is kétségbevonható, hogy egymagával a megértés kritériumával még csak azt is meg lehessen állapítani teljes bizonyossággal, hogy egy nyelven beszél-e a két beszélő. A gyakorlati életben számtalanszor megfigyelhető, hogy pl. franciák és olaszok meg tudják magukat egymással értetni úgy is, hogy mindegyik a saját nyelvén beszél.

A kölcsönös megértés kritériumával tehát a nyelv-dialektus problémáját illetően nem sokra lehet menni. Ez természetes is, mert a funkcionális vonások, az emberi gondolatközlésre való alkalmasság egyformán jellemzője mind a nyelvnek, mind a dialektusnak. Így tehát nem megkülönböztető, elválasztó kritérium, hanem éppen ellenkezőleg, összekapcsoló jellegű.

Annyit azonban megjegyezhetünk ezzel kapcsolatban, hogy nem magában a funkcióban van a nyelv és dialektus közötti különbség, mert a funkció azonos, hanem a funkció *terjedelmében*. Ezen a téren is érvényes a marxizmus alaptétele: a mennyiségi különbségek bizonyos fokon minőségi különbséget jelentenek. A dialektus közlési funkciója ugyanis szűkebb terjedelmű, mint a nyelv. A mindennapi élet szükségleteire, pl. piaci bevásárlásra alkalmas a dialektus, de már egy tudományos értekezés megírására nem felel meg. Míg a közös nemzeti nyelv egyformán alkalmas valamennyi természetű közlési funkció betöltésére.

Az utóbbi időben különösen Románia nyelvészei foglalkoztak sokat a nyelv és dialektus megkülönböztetésének kérdésével, hogy a dél-dunai román nyelveket és dialektusokat elhatárolhassák.⁵³ A vélemények azonban igen eltérők. Ennek oka elsősorban az, hogy elméletileg nincs eléggé élesen meghatározva sem a nyelv, sem a dialektus fogalma, másodsorban pedig az a tény, hogy a különböző nyelvészek nem egyformán rangsorolják a kritériumokat. Egyesek az egyik kritériumnak adják az elsőséget, mások egy másik ténye-

⁵² Meillet et Marcel Cohen: *Les langues du monde*, Paris, 1924. 14. 1.

⁵³ A különböző véleményekről jó áttekintést ad B. Cazacu: *Autour d'un controverse linguistique: langue ou dialecte?* (Recueil d'Études Romanes, publié à l'occasion du IXe Congrès International de Linguistique Romane à Lisbonne du 31 Mars au 3 Avril 1959.)

zónék tulajdonítanak döntő jelentőséget. Ebből a kétségtelenül bonyolult helyzetből kiindulva egyes nyelvészek arra a szélsőséges következtetésre jutottak, hogy a nyelv és dialektus közötti határt megvonni igen nehéz, sőt lehetetlen feladat. Erre a következtetésre jutott például H. A. Gleason amerikai nyelvész is: „... the problem of classification into such categories as language and dialect is intrinsically difficult or impossible.”⁵⁴

Ha azonban figyelmesen áttanulmányozzuk a különböző vélemények és kritériumok óriási halmazát, akkor mégis fogunk találni olyan kritériumokat, amelyeknek *együttes* alkalmazása lehetővé teszi a kérdés megoldását. Egyebek közt azért is haladt csak igen lassan előre a probléma tisztázása, mert az egyes kritériumok felfedezői kizárólag csak annak az egy kritériumnak a segítségével akarták a kívánt eredményt elérni és nem gondoltak valamenynyire, vagy legalább is több kritérium együttes alkalmazására.

Ami a genealógiai és strukturális tényezőket illeti, ezek nem sok segítséget nyújtanak annak a megállapításához, hogy két nyelvi jelenség közül melyik a nyelv és melyik annak a dialektusa. A genealógiai kritériumok csupán annak a megállapítását teszik lehetővé, hogy bizonyos nyelvek vagy dialektusok, amelyek ma már eltérők egymástól, egyetlen közös nyelvnek a folytatásai, amely nyelv esetleg ma már nem is létezik. Ez a kritérium a nyelv történetére épül és lehetővé teszi, hogy egy nyelv, illetve nyelvcsoporthoz fejlődésének egymást követő fokozatait megállapíthassuk, de semmi támaszpontot nem nyújt arra nézve, hogy a nyelvcsoporthoz tagjai közül melyek minősülnek nyelveknek és melyek dialektusoknak.

A genealógiai és a strukturális kritériumok között szoros kapcsolat áll fenn. Ezért bizonyos nyelvészek együttesen „genetikus-strukturális” kritériumoknak nevezik azokat. Hiszen valóban úgy áll a dolog, hogy annak a bizonyítása, hogy az idiomák egyike a másiknak a folytatódása, vagy hogy rokonságban állnak egymással olyan közös strukturális elemeken alapszik, amelyekkel mindkét idióma rendelkezik. A strukturális elemek egybevetéséből azonban csupán azt állapíthatjuk meg, hogy a két nyelv rokon egymással, de ezen túljutni nem lehet, és ezeknek a kritériumoknak, tehát a *nyelvi* kritériumoknak az alapján nem lehet a rokonság *fokát* is eldönteni. Különben sincs tisztázva, hogy a rokonság fokát illetően melyik az a határvonal, amelyen innen *egy* nyelvről és annak dialektusairól beszélhetünk, és amelyen túl már különböző nyelvekről kell beszélni. Ilyen határvonalnak egyszerű mennyiségi alapon való megvonása teljesen önkényes, tudománytalan és abszurdum volna. (Ha pl. kimondanánk azt, hogy amennyiben a fonémák és morféma két idióma között való eltérése túlhaladja az 50%-ot, akkor két különböző nyelvről van szó, amennyiben az eltérés alatta marad az 50%-nak, akkor dialektusról van szó.)

Cazacu idézett művében ismerteti Vaclav Polák cseh nyelvész nézeteit. Vaclav Polák két helyen is foglalkozik a nyelv és dialektus megkülönböztetésének problémájával.⁵⁵ Elismeri ugyan a nyelven kívüli tényezők jelentőségét a dialektusok kérdésénél azonban mégis kizárólagosan csak a nyelven belüli

⁵⁴ H. A. Gleason: *An Introduction to Descriptive Linguistics*, New York 1955 334. 1.

⁵⁵ Vaclav Polák: *Z zagadnien ogolnej teorii dialektu*, „Lingua Posnaniensis” t. II. Poznań, 1950, 51–56. 1. és Vaclav Polák: *Contributions à l'étude de la notion de langue et dialecte*. 97. 1.

tényezők segítségével próbálja megoldani. Szerinte minden nyelvben vannak horizontális és vertikális változatok. A horizontális változatok a dialektusok (főleg fonetikai változatokat ért rajtuk), a vertikális változatok pedig az irodalmi nyelv, a köznyelv, bizonyos társadalmi rétegek sajátos nyelve, zsargonok (főleg lexikális és stilisztikai változatok). Polák elmélete szerint tehát a szláv nyelvek (cseh, szlovák, lengyel, orosz, szerb stb.) *dialektusok* csupán és látszólagos önállóságuk részben a vertikális variánsoknak (irodalmi nyelv stb.) és a nyelven kívüli (politikai, kulturális tényezők stb.) okoknak tulajdonítható. Polák szerint a dialektus problémája nem csupán a nyelvi szerkezet kérdése, hanem a nyelvi helyzet kérdése is, amikor a dialektus úgy jelenik meg, mint a szomszédos nyelvi rendszernek a vetülete a nyelvi egység elméleti keretei között. Tehát a különböző dialektusok létrejötte a szomszédos nyelvi rendszerek befolyásának hatására következik be.

Mindezekből világos tehát, hogy azt, hogy valami nyelv-e, vagy pedig dialektus, nem lehet csupán a nyelvi szerkezeti elemekből eldönteni és ha nem akarunk Polákhhoz hasonlóan tévedésbe esni, figyelembe kell venni a nyelven kívüli tényezőket is, tehát a történelmi-politikai körülményeket. Ennek fontosságát már Meillet is észrevette: „...la définition de l'identité linguistique ne peut être que sociale.”⁵⁶

Kétségtelen igazság, hogy a kérdés eldöntéséhez figyelembe kell venni mindazokat a szociális és gazdasági feltételeket, amelyek egy adott nyelv alakulását, fejlődését befolyásolták és azt a helyzetet, amelyet az illető nyelv abban a nyelvcsaládban elfoglal. Igen fontos tényezőként kell mérlegelni az adott nyelvet beszélő közösség kulturális tradícióját, nemzeti öntudatát, érzelmeit; Graur szerint ez a magyarázata annak a kérdésnek, hogy az erdélyi szászok miért beszélnek német dialektust és nem egy külön germán nyelvet, míg a hollandok a holland nyelvet beszélnek és nem a német nyelv egyik dialektusát.

Ugyanezen az állásponton van a szovjet nyelvtudomány is. „Például olyan modern nemzeti nyelvek mint az orosz, az ukrán, a bjelorusz, a nyelvtani szerkezet és az alapszókincs szempontjából lényegesen közelebb állnak egymáshoz, mint például a német nyelv dialektusai, mégis az előbbieket külön nyelveket alkotnak, míg az utóbbiak csak egy nyelv dialektusait képezik. Eből következik, hogy a kérdést nem lehet annak alapján eldönteni, hogy nyelvtani szerkezetük és alapszókincsük nagyobb vagy kisebb mértékben áll-e közel egymáshoz. A probléma csak történeti jellegű kritériumok alapján, társadalmi, gazdasági, politikai, kulturális motívumok alapján oldható meg: ezek hordozói az első esetben különböző nemzeteket alkottak, a második esetben egy nemzet kebelébe tartoztak.”⁵⁷

Világos tehát, hogy a két kritériumcsoport a genealógiai-strukturális és a történelmi-politikai egymástól elválaszthatatlan. Ez a két kritériumcsoport ugyanannak a dolognak a két oldalát ragadja meg egyszerre. A nyelv és dialektus megkülönböztetésének problémája ugyanis két oldalú probléma. Az első oldalra, a nyelven *belüli* oldalra vonatkoznak a genealógiai-strukturális kritériumok. A másik oldalt, a nyelven *kívüli* oldalt ragadják meg a törté-

⁵⁶ Antoine Meillet: Le problème de la parenté des langues. Linguistique historique et linguistique générale, I. Paris, 1926. 80. l.

⁵⁷ R. I. Avaneszev: O razvityi jazikov i dialektov. Izv. Akad. Nauk SzSzsR. Otd. lit i jaz. Tom. IX. vipuszk 3. Moszkva 1950, 173–174. l.

nelmi-politikai kritériumok, amelyek egy olyan történeti, kulturális és a nemzeti érzés szempontjából egységes közösségre vonatkoznak, amely akár egy államon belül él, akár területileg tagolt, azaz egyes részei más-más államhoz tartoznak, tudatában van nemzeti összetartozásának.

E két kritérium-csoportnak együttes alkalmazásával lehet csakis a kérdéshez közeledni. Ha valaki csupán a genealógikus-strukturális kritériumokat alkalmazza és a nyelven belüli oldalt tartja szem előtt, akkor olyan hibába eshet, mint Polák, aki a szláv nyelveket nyelvjárásoknak tekintette.

Jelenleg ennyiben foglalhatók össze a nyelv-dialektus problémája körül kialakult vitában elért eredmények. Valószínűleg még tovább is fog folyni a vita,⁵⁸ de azt hiszem, az eddigi eredmények is feljogosítanak már arra, hogy ezek alapján vegyük elemzés alá Manzoni elméletét.

A fenti elvek szerint tehát tévesnek kell ítélnünk Manzoni azon nézetét, hogy a nyelvjárásokat — bár nem egészen következetesen — nyelveknek tartja. Megnehezíti a kérdés tisztázását az is, hogy Manzoni nem használt egységes terminológiát: a „lingua”, „linguaggio” és „idioma” kifejezéseket felváltva használja néha azonos, néha különböző fogalmak jelölésére. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagynunk azt a tényt, hogy az olasz népben egész történelmén keresztül a legkisebb megszakítás nélkül, állandóan élt a nemzeti együvértartozás tudata. Dantétól és Petrarcatól kezdve Machiavellin keresztül magáig Manzoniig az irodalmi példák szinte végtelen sorát lehetne felvonultatni ennek bizonyítására. Az a tény, hogy az olasz nép területileg sok apró államra tagoltan élt, nem jelenti azt, hogy annyi féle nép lakta volna Itália területét, ahány állam volt rajta és következésképp annyi nyelven beszéltek volna, ahány féle nép volt.

Vizsgáljuk meg ezek után azt a kérdést, hogyan gondolta Manzoni véghezvinni a nyelvi egységesítést, azaz milyen eszközökkel és módszerekkel kívánta a mintaképül választott dialektust elterjeszteni. Erre a kérdésre ő maga így felelt: „Questo mezzo, indicato dalla cosa stessa, e messo in evidenza da splendidi esempi è: che uno degl'idiomi, più o meno diversi, che vivono in una nazione, venga accettato da tutte le parti di essa per idioma e lingua comune, come piace di più.”⁵⁹ Valóban ez így szokott történni. A nyelvjárások egyike kiemelkedik a többi közül, mintegy a többiek mintaképévé válik.

⁵⁸ A nyelven belüli és a nyelven kívüli kritériumok együttes alkalmazásának az elve ugyanis még nem általánosan elfogadott a nyelvészek körében. Főleg a nem-marxista nyelvészek nem hajlandók elfogadni a nyelven kívüli, tehát a történelmi-politikai kritériumokat, sőt azok alkalmazását egyenesen „tudománytalan” dolognak tartják. Carlo Tagliavini pl. így ír: „Del resto anche la differenza fra „lingua” e „dialetto” è un problema di indole essenzialmente pratica e non scientifica e può essere la conseguenza di fattori storici e politici. Se domani, per ipotesi, la Repubblica di San Marino emanasse un decreto per cui la lingua nazionale e ufficiale nel territorio del suo minuscolo Stato fosse dalla data X, la parlata locale, il dialetto romagnolo di San Marino potrebbe diventare, agli effetti pratici, una „lingua ufficiale”, non cesserebbe per questo di appartenere alla famiglia delle parlate emilio-romagnolo, sezione dei dialetti gallo-italici. Se non vi fossero ragioni storiche e tradizioni letterarie secolari che hanno fatto del Neerlandese una lingua nazionale, da un punto di vista puramente glottologico il Neerlandese potrebbe essere considerato un dialetto basso-tedesco.” (C. Tagliavini: Le origini delle lingue neolatine, Terza ediz. Bologna, 1959. 299—300. l.)

⁵⁹ Dell'unità della lingua e dei mezzi di diffonderla. id. kiad. 260. l.

és nyelvvé, mégpedig az egész nyelvterületre nézve „kötelező” jellegű, nemzeti nyelvvé lesz. „La lingua di un popolo è originariamente un dialetto che la nazione intera ha adottato e riconosciuto per lingua comune.”⁶⁰ Csak abban téved Manzoni, hogy ezt nem lehet elhatározás alapján az akarat segítségével véghezvinni. Egy dialektus valóban nyelvvé *válhat*, de nem lehet állami úton, rendeletek révén azzá tenni. Egy dialektusnak nyelvi rangra való emelkedése objektív történelmi körülményektől függ. Ezt nem látni, letérést jelent a realitások útjáról. Ezt a hibát követte el igen sok egyéb között a fasizmus is, amely barbár elvakultságában rendeleti úton akarta irányítani a nyelv fejlődését, amikor eltiltotta a „Lei” névmás használatát.

Manzoni korának nyelvtudománya is világosan látta, hogy a nyelvi fejlődés nem irányítható kívülről, bár — természetesen — akkor még nem ismerhették fel a kellő mértékben a társadalmi, gazdasági, politikai tényezők szerepét. K. W. L. Heyse pl. ezt írja: „La lingua ha la sua storia ed il suo progressivo svolgimento non è opera di mente calcolatrice, nè dell'arbitrio, nè di un cieco caso, ma bensì dello spontaneo, non calcolato istinto del popolo...”⁶¹

Többen kifogásolták Manzoinak azt az álláspontját is, hogy az írók nyelvét egyszerűen kizárja a nyelv fogalmából.⁶² Annyiban igaza van Manzoinak, hogy a nyelv feladata nem csupán az, hogy a társadalom bizonyos műveltebb rétegeinek irodalmi szükségleteit kielégítse. Ennyiben az írói nyelv valóban nem azonosítható a nyelv fogalmával általában, a nyelv több, mint csak az írói nyelv.

Kétségtelenül Manzoni egyik legnagyobb érdeme, hogy a nyelvi kérdést nem mint *irodalmi problémát kezel*, hanem mint *nemzeti ügyet* veti fel. „...la grande innovazione manzoniana consiste nel trasformare quella che fino allora era stata una disputa di letterati in un problema civile, che coinvolge tutta la nazione italiana.”⁶³ Az írói nyelv fogalmának a nemzeti nyelvből való teljes kikapcsolását azonban feltétlenül túlzásnak kell minősítenünk.

Ezt a kérdést főként az teszi bonyolulttá, hogy Manzoni, aki — mint láttuk — nagy gonddal igyekezett a nyelv fogalmát általában tisztázni, sőt a nyelv és dialektus problémájával kapcsolatban, ha nem is szerencsésen, de igyekezett a nemzeti nyelv fogalmára is fényt deríteni, teljesen figyelmen kívül hagyja a nemzeti nyelven belül az irodalmi nyelv és az írói nyelv foglmainak elméleti tisztázását.

Ha meg akarjuk kísérelni az irodalmi nyelvvel kapcsolatos kérdések megvilágítását, akkor abból kell kiindulnunk, hogy irodalmi nyelven a legkíméltebb és legtisztább nyelvi réteget értjük, amelyet általában írásban, de szóban is használunk. Tehát nem kizárólagosan a szépirodalom nyelvéből van szó, hanem egy nép valamennyi szellemi szükséglete kielégítésére alkalmas kiművelt, árnyaltabb stílusú nyelvről. „...la funzione letteraria è infatti sufficiente, a patto però che sia completa. E perchè sia completa, occorre che

⁶⁰ A Galletti: Alessandro Manzoni, Milano, 1958, 542. l.

⁶¹ K. W. L. Heyse: Sistema della scienza della lingua, Torino 1864. (Tradotto da Emilio Leone) 3. l.

⁶² Giuseppe Agostini: La teoria manzoniana... ecc. Trevi, 1884. Guglielmo Bellardinelli: Studi critici di letteratura e filosofia, Roma, 1907. Luigi Gelmetti: La dottrina manzoniana sull'unità della lingua. Milano, 1881.

⁶³ Bruno Migliorini: Storia della Lingua Italiana, Firenze, 1961. 609. l.

una lingua basti a tutti i bisogni intellettuali di un popolo. Bisogna che serva non solo alla poesia, ma anche alla prosa; e non solo alla prosa puramente artistica, ma a tutta la prosa: non solo dunque al romanzo e alla novella o alla commedia, ma al trattato scientifico, al manuale tecnico, al giornale”⁶⁴ Az irodalmi nyelvet azonban mindig az adott konkrét történelmi körülmények alapján kell értékelni és nem szabad a mai álláspontból kiindulni, amikor a nemzeti nyelv és az irodalmi nyelv többé-kevésbé azonos. A történelmi fejlődés adott fokán egy nyelvjárás is betöltheti az irodalmi nyelv szerepét még az egységes nemzeti nyelv kialakulása előtt. Erre talán a legjobb példa éppen maga Manzoni, aki az egységes nemzeti nyelv létrehozásáért folytatott harcában, tehát annak létrejötte előtt, a firenzei nyelvjárást tekintette irodalmi értékűnek, és ezért ezt vette alapul regénye átdolgozásánál.

Ha pedig az írói nyelvhasználatot mint az irodalmi nyelv legtudatosabb megjelenését, mint a közös nyelv adta lehetőségek kikristályosítását tekintjük,⁶⁵ akkor egyszerre nyilvánvalóvá lesz Manzoni tévedése. Az írói nyelvet ugyanis nem lehet a közös nemzeti nyelv fogalmából kizárni, hiszen az írók hatása igen jelentős tényező a nyelv fejlődésében. Ugyanis éppen azzal, hogy elfogadják és alkalmazzák műveikben a nyelv törvényeit, ezzel mintegy szentesítik a nyelvhasználatot, irodalmi rangot és tekintélyt biztosítanak bizonyos nyelvhasználati lehetőségeknek. Éppen az írói tekintély túlzott tisztelete az alapja a puristák elméletének is: az ő szemükben Dante, Petrarca, Boccaccio olyan tekintélyt biztosítanak a nyelv számára, hogy ennek hatása alól még a XIX. században sem tudtak szabadulni és éppen e nagy nevekre hivatkozva akarták a Trecento nyelvét követni.

De lehetne cáfolni Manzoni a saját tételei alapján is. Hiszen az írói nyelv is része a teljes nyelvnek és éppen Manzoni tulajdonított igen nagy fontosságot a teljesség követelményének. Az írói nyelv elhagyásával pedig vétünk a teljesség ellen. Ha a nyelv funkciójának az emberek közötti gondolatközlést tartjuk, akkor nem lehet kitérni az írói nyelv, az írásművek nyelvének elfogadása elől. Arra is kell egyebek között gondolnunk, hogy gondolatközlés nemcsak egyedek között megy végbe, hanem nemzedékek között is. Az emberi gondolat különböző nemzedékek közötti átadásának az eszköze pedig az írott nyelv. Enélkül az emberi gondolkodás, a tudomány nem emelkedhetett volna arra a fokra, amelyen ma áll.

Természetesen ebben a kérdésben is az „arany középút” a helyes, mert az ellenkező véglet szintén zsákutcába vezet. Az írói nyelvet tekinteni csupán nyelvnek és nem venni figyelembe az irodalmi műveken kívüli nyelvet, éppen olyan dolog, mintha valaki a természetet csak Michelangelo és Raffaello alkotásain keresztül akarná tanulmányozni és nem venné figyelembe magát az élő természetet.⁶⁶

Manzoni ellenfelei között olyan is akad, aki az egész nyelvi kérdést csak ál-problémának tartja. Vittorio Imbriani a „Patria” c. nápolyi lap 1868. április 6, 8, 10, 13, 15-iki számaiban foglalkozik a kérdéssel és az a véleménye,

⁶⁴ Angelo Monteverdi: Manuale di avviamento agli studi romanzi. Le lingue romanze, Milano, 1952, 95. l.

⁶⁵ Bakos Ferenc: A nyelvtudomány néhány elvi kérdéséhez, „Általános nyelvészeti tanulmányok” I. Budapest, 1963, 37. l.

⁶⁶ La quistione della lingua italiana dopo la relazione di Alessandro Manzoni per Luigi Gelmetti, Milano, 1868, 49. l.

hogy az olasz nyelv megfelelő úgy, ahogy van, nem kell vele semmit sem csinálni. Ha valaki nem tudja magát kellőképp kifejezni, annak a saját tudatlansága az oka és nem a nyelvben kell a hibát keresni. Csupán kuriozumként is érdemes a következő mondatokat idézni: „Manzoni ha il cappello in capo e lo va cercando intorno. Mentre sta scrivendo in italiano, nega l'esistenza di quest'italiano. E non è il primo: da cinque secoli discutono se l'italiano ci sia e sempre in italiano.”

Természetesen, ez inkább anekdotának hat, mint komoly érvelésnek.

Végül rá kell mutatnunk arra, hogy Manzoni fellépése a nyelvi kérdésben óriási jelentőségű gyakorlati következményeket vont maga után. Egy-másután jelentek meg olyan szótárak és nyelvtanok amelyek a „beszélt” olasz nyelv, az „élő” olasz nyelv szókincsét, nyelvhasználatát tartalmazták.

Manzoni követői és ellenfelei közül a legtöbben egyrészt helyesen látnak, de ugyanakkor tévednek is. Helyesen látják a nehézségeket, de tévednek, ha ezek miatt a nehézségek miatt elvetik a Manzoni által kitűzött fontos gyakorlati célokat. Manzoni gyakorlati céljait, az egységes köznyelv megteremtésének szükségességét szép hasonlatban fejti ki Galletti: „Il Manzoni vorrebbe dare agli italiani, per il commercio di quelle idee impersonali, per dir così, e di comune necessità, su cui corre la trama della vita quotidiana fra popoli civili, parole che siano quasi monete di buona lega, di valore ben definito, accettate da tutti e correnti tra la generale fiudica per ogni angolo del paese, e chiede per ciò una sola Banca di emissione...⁶⁷

Manzoni romantikus kortársai számára azonban a nyelv nem volt „csere-eszköz”. Az idealizmus számára a nyelv nem *jelrendszer*, hanem az ember pillanatnyi kedélyállapotainak, érzelmeinek, gondolatainak *kifejezője* s mint olyant a beszélő állandóan „teremti” a nyelvet. Ezért részesítik előnyben az intuitív költői nyelvet a mindennapi élet prózájával szemben. Manzoni elméletének éppen legfőbb érdeme az, hogy bátran szembeszegezte ezzel a romantikus idealizmussal a mindennapi élet reális igényeit. „...noi riconosciamo qui il contrasto fondamentale che oppone il pensiero del Manzoni a quello dei poeti e dei filosofi dell'idealismo romantico e lo condusse a dissentire da loro in tutte le conclusioni”.⁶⁸

Benedek Nándor

⁶⁷ A. Galletti: Alessandro Manzoni, Milano, Terza ediz. 1958, 549. l. (A nyelvnek a valutához való hasonlítása egyébként már a XVII. századi bukaresti román bibliafordítás előszavában is előfordul.)

⁶⁸ A. Galletti: Alessandro Manzoni, Milano, Terza ediz. 1958, 557. l.

Nándor Benedek

MANZONI E IL PROBLEMA DELLA LINGUA

Dopo un breve esame dello sviluppo storico della questione della lingua, l'autore espone il pensiero linguistico del Manzoni, cercando di comporre in un quadro sintetico i pareri manzoniani. Il Manzoni non ha mai scritto un'opera coerente sui problemi linguistici, soltanto occasionalmente ha esposto le proprie idee nei suoi vari scritti sulla lingua italiana.

In Italia si è disputato molto fin dal Trecento sull'esistenza di una comune lingua italiana, dove essa nascesse, come si formasse, come si dovesse chiamare ecc. Ma tutti quelli che ne ragionarono, hanno trascurato d'indagare: che cosa fosse una lingua in generale. Avendo dato alla questione un carattere essenzialmente storico, nessuno si era occupato del concetto logico della lingua. Manzoni invece parte nel suo esame da una definizione della lingua in generale. Secondo la prima tesi del Manzoni la lingua consiste di una quantità di vocaboli adeguata alle cose di cui parla una *società* viva. In conseguenza anche la lingua è viva, si forma, si sviluppa insieme alla società che la parla. La seconda tesi manzoniana afferma che la lingua è un tutto, cioè essa deve rispondere a tutte le esigenze di tutti gli strati della società, non soltanto alle aspirazioni letterarie delle classi colte. Il Manzoni ha il merito insigne di aver impostato la questione della lingua come un problema sociale e non come un problema di carattere esclusivamente letteraria, come avevano fatto i suoi predecessori.

Quanto al giungere ad una lingua unitaria, conforme al concetto logico da lui esposto, la concezione manzoniana considera due componenti: un criterio filologico, essenziale ed universale, l'uso; e un criterio storico, accidentale e pratico, il dialetto di Firenze.

Mentre i contemporanei erano unanimi nell'approvare le due tesi manzoniane, l'idea dell'uso e specialmente quella del primato del dialetto fiorentino costituiva il soggetto di fiere discussioni.

Analizzando le varie polemiche sorte intorno alla teoria manzoniana, l'autore rivela gli errori e le esagerazioni della critica idealistica ed espone la propria interpretazione e valutazione fondate sulla linguistica marxista. Secondo il suo giudizio il Manzoni colla sua teoria della lingua non è il rappresentante di un idealismo romantico, ma si presenta come un foriero dell'indirizzo sociale della critica contemporanea.

МАНЗОНИ И ПРОБЛЕМА ИТАЛЬЯНСКОГО ЯЗЫКА

Нандор Бенедек

После краткого обзора языковой проблемы автор излагает точку зрения Манзони на язык. Сам Манзони никогда не писал отдельную работу о лингвистических проблемах. Относительно таких проблем он высказался случайно в разных своих работах, поэтому автор старается прежде всего собрать эти точки зрения и придать им единообразие.

В спорах до Манзони поднимали только вопрос каким должен быть итальянский язык, но совсем не интересовались проблемой *сушности* языка и поэтому не могли достигнуть достоверных результатов. Впервые Манзони подчеркнул, что язык должен удовлетворять нужды данного общества. Он первый рассматривает проблему языка с общественной, а не литературной точки зрения. С целью создания языкового единства он предлагает распространить флорентийский диалект.

Автор, анализируя точки зрения Манзони, указывает на ошибки и преувеличения идеалистической критики и видит в Манзони не главного представителя романтического идеализма, а передового мыслителя своей эпохи.